

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВНИЧИХ НАУК**

кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

освітній ступінь – магістр

на тему:

**«Історико-правові підвалини розвитку української юридичної
герменевтики»**

**«The Historical and Legal Background of the Development of Ukrainian Legal
Hermeneutics»**

Виконала:

Студентка 2 року навчання,

Спеціальності 081 «Право»

Харсун Дарія Володимирівна

dariia.kharsun@ukma.edu.ua

Керівник магістерської роботи:

Доцент кафедри загальнотеоретичного правознавства

та публічного права, кандидат юридичних наук

Зверев Євген Олександрович

Рецензент:

К.ю.н., доцентка кафедри приватного права

Логуш Любов Володимирівна

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ.....	8
1.1. Герменевтика як філософська категорія	8
1.2. Поняття, сутність та розвиток юридичної герменевтики.....	14
1.3. Співвідношення понять юридичного тлумачення, інтерпретації та герменевтики	21
2. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ.....	32
2.1. Розвиток юридичного тлумачення в Україні-Русі на теренах сучасної України.....	32
2.2. Розвиток юридичної герменевтики в XIX – початку XX століття.....	33
2.3. Стан юридичної герменевтики та роль юридичного тлумачення в радянський період	40
3. ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА В СУЧАСНОМУ ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	49
3.1. Розвиток юридичної герменевтики в незалежній Україні	49
3.2. Методи юридичної герменевтики в практиці Конституційного Суду України	57
3.3. Юридична герменевтика в різних галузях права та сферах правового регулювання.....	63
3.4. Характеристика зарубіжних підходів до юридичної герменевтики у контексті розвитку національної правової системи	70
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

Декларація академічної доброчесності

Я, Харсун Дарія Володимирівна, студентка 2 курсу магістрії магістерської програми за спеціальністю „Право“ факультету правових наук НаУКМА підтверджую таке:

- написана мною магістерська робота на тему: „Історико-правові підвалини розвитку української юридичної герменевтики“ відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.1.

Положення про академічну доброчесність Здобувачів освіти у НаУКМА, зі змістом якого я ознайошена;

- я заявляю, що надама мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

01.05.2026

Харсун Д.В.

ВСТУП

Актуальність теми. Початок зародження юридичного тлумачення сягає ще найдавніших часів. Поступовий розвиток правової свідомості в суспільстві здійснював безпосередній вплив на правоінтерпретаційні процеси, вимагав їх ретельного дослідження з метою пошуку найбільш ефективних способів тлумачення права. Для досягнення відповідних цілей, на основі постулатів філософської герменевтики, було сформовано юридичну герменевтику, яка, за словами П.М. Рабіновича є загальною теорією розуміння, що охоплює всі етапи правового регулювання [1, с. 27]. Юридична герменевтика відносно нове вчення, яке покликане досліджувати аспекти тлумачення правових норм, уніфікувати правила та підходи до правової інтерпретації. Водночас протягом всього свого розвитку юридична герменевтика зазнавала постійних занепадів та відроджень. Винятком для герменевтики не стала й українська правова система, яка у зв'язку з постійними політико-правовими змінами довгий час не мала підґрунтя для стабільного розвитку. Станом на сьогодні, ставлення до ролі юридичної герменевтики є неоднозначним, хоча вона все частіше стає предметом дослідження науковців і все більше привертає увагу практиків. Привернення уваги до герменевтики пов'язане з декількома причинами. По-перше, недосконалість та неоднозначність законодавства вимагають більш ґрунтовного дослідження підходів до юридичного тлумачення. По-друге, абстрактні положення нормативно-правових актів не встигають адаптуватися до різноманітності життєвих ситуацій, що також потребує їх приведення у відповідність до конкретних випадків їх застосування. По-третє, сучасні правові відносини стають дедалі складнішими, з'являються нові сфери правового регулювання, особливості тлумачення яких потребують додаткового аналізу. Врешті, вагоме значення юридична герменевтика має для судової діяльності, оскільки досягнення найбільш справедливого та ефективного рішення у справі напряму залежить від рівня судової інтерпретації. У зв'язку з цим, слід зазначити, що дослідження місця юридичної герменевтики в сучасній правовій системі на сьогоднішній день набуло найбільш актуального характеру, адже вона

забезпечує правильне розуміння і застосування права в умовах неоднорідності та змінюваності суспільних відносин, а також недосконалості законодавства. Необхідність дослідження розвитку юридичної герменевтики підтверджується також тим, що протягом всього свого формування підходи до її розуміння змінювались – на початковому етапі її становлення ключовими об'єктами тлумачення був текст та індивідуальність його автора, на сьогоднішній день – цей аспект включає в себе взаємозв'язок тексту, інтерпретатора та самого автора. Такий підхід до тлумачення має безпосередній вплив на практичну правоінтерпретаційну діяльність. До того ж, це є прикладом того, що підходи до тлумачення постійно вдосконалюються, розвиваються та актуалізуються. На сучасному етапі розвитку правової системи, коли норми характеризуються складністю та динамічністю, герменевтика набуває особливого значення для юридичного тлумачення. Отже, є підстави для продовження досліджень у сфері юридичної герменевтики, зокрема, її місця в українській правовій системі та перспектив її подальшого розвитку.

Тематику юридичної герменевтики досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, філософи та правознавці, а саме: Г. Гроцій, Ф.Шлейєрмахер, В. Дільтей, П. Рікер, Ф. Савіньї, Ф. Пухта, М. Хайдеггер, Г.-Г. Гадамер, А. Кауфман, Р. Дворкін, Е. Бетті, Є.В. Васьковський, М.І. Гредескул, М.І. Козюбра, П.М. Рабінович, А.М. Бернюков, А.Л. Богачов, О.О. Мережко, З.А. Загиней, О.В. Лук'янчук та інші.

Об'єктом дослідження є юридичне тлумачення через призму юридичної герменевтики.

Предметом дослідження є історико-правовий розвиток юридичної герменевтики в Україні, її місце в історичних та доктринальних джерелах, в інтерпретаційній діяльності суду.

Дослідницьке питання. Яким є сучасний стан юридичної герменевтики в Україні, яку роль вона відіграє у процесі юридичного тлумачення, та які історико-правові чинники вплинули на її формування.

Мета роботи. Основною метою магістерської роботи є дослідження історико-правового розвитку юридичної герменевтики в українському правовому вимірі через розгляд доктринальних здобутків українських та зарубіжних філософів і правознавців, а також через аналіз українського законодавства, як основного об'єкта юридичного тлумачення та судової інтерпретаційної діяльності. Для досягнення визначеної мети, *завдання* магістерської роботи полягають в тому, щоб:

- встановити та проаналізувати історико-правове підґрунтя формування української юридичної герменевтики, дослідити особливості її трансформації в різні історичні періоди;
- проаналізувати сучасну практику правового тлумачення в Україні з метою з'ясування ступеня сформованості української юридичної герменевтики;
- визначити практичний вплив юридичної герменевтики на спосіб правового мислення та підхід до юридичного тлумачення;
- визначити перспективи подальшого розвитку юридичної герменевтики в Україні.

Методологічною основою дослідження виступають, зокрема:

Герменевтичний метод застосовується з метою тлумачення теоретичних досліджень в сфері юридичного тлумачення та герменевтики, законодавства УРСР та сучасної України, а також відповідної судової практики.

Порівняльний метод, спрямований на дослідження досвіду втілення ідей юридичної герменевтики в іноземних державах та його порівняння з вітчизняним.

Системний метод було застосовано з метою аналізу розвитку герменевтики в Україні як цілісного явища, а також для виявлення її основних етапів становлення, її елементів та взаємозв'язків між ними.

Історичний метод використаний з метою дослідження витоків та самого процесу розвитку юридичної герменевтики.

Метод гіпотез було застосовано щодо формулювання та визначення припущень щодо подальшого розвитку юридичного тлумачення та герменевтики в українській правовій системі.

Аналітичний метод застосовано з метою детального розгляду окремих аспектів розвитку герменевтики, зокрема її теоретичних положень та практичного значення в процесі тлумачення правових норм.

Логіко-граматичний метод використано задля визначення змісту правових норм, термінології, яка в них використовується, що дозволяє розкрити роль герменевтики для тлумачення правових текстів.

1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

1.1. Герменевтика як філософська категорія

Тлумачення – це природний спосіб досягнути навколишню дійсність людиною, адже саме через тлумачення відбувається пізнання нею фактично всіх явищ, які її оточують. Сюди можна віднести явища природи, письмові та художні твори, а також мистецтво в цілому, звичаї, традиції, релігію, закони тощо. Ще на ранніх етапах розвитку суспільства люди намагались пояснити собі невідомі для них речі, природні явища та цикли, тотеми, сакральні обряди, міфи, правила поведінки та інші аспекти соціальної взаємодії. З поступовим розвитком людства процеси тлумачення набували більш складних форм, завдячуючи, зокрема, розвитку писемності та культури загалом.

Прийнято вважати, що поняття герменевтики пішло від імені грецького бога Гермеса, який тлумачив людям волю богів, а саме по собі воно означає «тлумачення» або ж «інтерпретація» [2, с. 94]. В античні часи основна роль герменевтики полягала в тлумаченні поетичних та міфічних творів, тому початково вона мала тісний зв'язок із граматиною та риторикою. Згодом процес тлумачення почав ускладнюватися пошуком прихованих та алегоричних сенсів в творах [2, с. с. 94]. Ще з часом, з розвитком загальноновживаних на той час мов, у зв'язку з потребою однакового розуміння смислу того чи іншого тексту, його почали пов'язувати з питаннями мовознавства, оскільки без знання мови неможливо було зрозуміти зміст тексту. Таким чином, це посприяло виникненню граматичної інтерпретації, яка полягала у безпосередньому тлумаченні словесного вираження [2, с. с. 94]. При цьому, герменевтика в античності не була самостійною наукою, а являла собою допоміжний інструмент для тлумачення творів [3, с. 17].

Вже в Середньовіччі герменевтика набула більш самостійного характеру, хоча ще й базувалася на підходах її античного розуміння. В ці часи герменевтика знайшла своє втілення у тлумаченні Святого Письма та інших релігійних учень,

юридичних та класичних текстів [2, с. 94]. Також в цей час з'явилися спроби систематизувати способи та правила їх тлумачення. При цьому ключовим предметом тлумачення все ще залишався текст як система знаків і значень [3, с. 17]. Проблематика визначення «правильного» тлумачення не розглядалась через призму відношення тексту і буття, а залишалась на досить формалізованому рівні. При цьому, існувало питання багатозначності слів, зокрема в контексті різного тлумачення одного тексту та застосування різних способів тлумачення до різних текстів [3, с. 18]. Підхід до тлумачення Святого Письма також не містив проблематики пошуку істини, а також воно не розглядалось в контексті буття, оскільки Святе Письмо вважалось таким, що не піддається сумніву. Натомість зазначені аспекти мали місце у випадку тлумачення богословських текстів, створених людиною [3, с. 18].

Розвиток науки в XVII-XVIII століттях та зосередженість мислителів того часу на логіці та граматиці зумовили гальмування розвитку герменевтичних учень. Причиною цього стали, зокрема, намагання усунути багатозначність мови, уподібнюючи її до математичних знаків, які були еталоном правильного мислення. Таким чином, проблематика істинності смислу тексту так і не була вирішена, оскільки основна увага мислителів того часу здебільшого була спрямована на визначення самостійного смислу того чи іншого тексту, відриваючи його від інтерпретатора та буття як основи розуміння [3, с. 18-19]. При цьому всьому, в епоху Відродження, було виведено важливе герменевтичне правило, відповідно до якого слово, як таке, не має єдиного значення його значення слід розглядати в зв'язку з контекстом, тобто з усім текстом в цілому, а також авторським задумом та вкладеною в нього метою [3, с. 19].

Переосмислення підходів до герменевтики відбулося вже в період Нового часу європейськими філософами. На цьому етапі перед мислителями постала нова ідея – створити універсальне поняття герменевтики, яке до цього часу сформованим так і не було. Оскільки герменевтика не вважалась окремою наукою, а самі підходи до тлумачення різнилися залежно від предмету, спеціалізації та характеру кожного тексту, німецький філософ Фрідріх

Шлейєрмахер здійснив спробу створення універсальної герменевтики, яка б сформувала загальний підхід до розуміння та принципів розуміння, незалежно від тематики того чи іншого тексту [4, с. 249]. Таке прагнення було спричинене тим, що спеціальні правила тлумачення, вироблені для різних наук, не містили в собі універсальних принципів інтерпретації [4, с. 249]. Звідси і розпочався розвиток філософської герменевтики. За словами А. Богачова універсальність філософської герменевтики полягає у здатності її правил тлумачити будь-який текст, а сама по собі вона є, фактично, філософією розуміння правил тлумачення смислу тексту [3, с. 19-20]. Саме Шлейєрмахер став автором важливого правила герменевтики – інтерпретатор має розуміти текст краще за його власного автора. Тобто це означає, що той, хто тлумачить текст, аналізує його з вершини власної перспективи та може побачити його ширше відносно автора.

Отже, суть герменевтики Ф. Шлейєрмахера полягала в її тісному зв'язку з граматиною. Філософ зазначав, що розуміння тексту має місце, по-перше, у випадку розуміння його мови, по-друге, у разі висловлення думки у процесі мовлення, адже думка не існує без її словесного вираження [5, с. 7-8]. По суті, такий підхід означає, що тлумаченню може піддаватися лише зовнішнє вираження думки – в тексті чи усно, а тому герменевтика тісно пов'язується з граматиною. Водночас філософ стверджує, що процес розуміння тексту залежить в тому числі від життєвого або історичного контексту мовлення [5, с. 8]. Таким чином, для тлумачення певного тексту чи мовлення важливе значення має і життєвий, і історичний контекст, в якому знаходиться їх автор [5, с. 9].

Основу підходу Шлейєрмахера складав підхід, за якого кожен текст містить певний смисл, незалежний від інтерпретатора, тобто його роль полягає лише в тому, що цей смисл віднайти [3, с. 20]. Він розділяє процес тлумачення на два рівні – граматичний та психологічний. Перший етап передбачає розуміння мови в цілому, тобто, як стверджує автор, інтерпретатор повинен «розуміти мову на тлі мовної області, близької автору та першому читачеві» [5, с. 30]. Основна ідея полягає в тому, що текст не може бути зрозумілим без розуміння мови [5, с. 9]. Необхідність граматичного тлумачення криється в тому, що, вживаючи слова

в будь-якому творчому контексті, відбувається видозміна значення цих слів та розвиток мови як такої [5, с. 32]. Другий рівень, психологічний, має тісний зв'язок із вивченням особи автора. Суть психологічного тлумачення передбачає, що інтерпретатор має проаналізувати індивідуальні характеристики автора, зокрема, спосіб його мислення, самотність, стиль письма, жанр, в якому він пише і характерні для цього жанру риси, які панували в той чи інший історичний період, в якому жив автор, а також мовні особливості того часу [5, с. 92]. Такий підхід Шлейєрмахера зазнав критики з боку інших тогочасних та сучасних філософів. В цьому контексті А. Богачов, зазначає, що в такому підході до універсальної «наукової» герменевтики Шлейєрмахера криється суперечність, яка полягає в тому, що з одного боку, смисл тексту є автономним, не залежним від інтерпретатора, а з іншого боку пошук цього смислу необхідно відшукувати в психології та індивідуальності автора тексту, що не піддається науковому методу, а також вимагає від інтерпретатора певної суб'єктивної здатності зрозуміти психологію автора [6, с. 57]. Крім того, такий метод тлумачення не є науковим, бо вимагає від інтерпретатора вміння відчувати автора, що свідчить про недостатність володіння методом [6, с. 58].

Водночас, саме Шлейєрмахер став одним із перших, хто сформував принцип герменевтичного кола [5, с. 24, 27]. Суть цього герменевтичного закону полягає в тому, що «ціле розуміється з частин, а частини тільки у зв'язку з цілим» [4, с. 249]. Тобто, за Шлейєрмахером слідує, що початково аналізується текст загалом, таким чином, інтерпретатор отримує загальне знання про його зміст шляхом інтуїтивного споглядання, але безпосереднє розуміння цілого досягається через аналіз кожної окремої частини тексту. Цілим в цьому випадку є мова і стиль автора та його історична епоха, частиною – твір [5, с. 24].

Вже в XX столітті підхід до розуміння герменевтики був переосмислений німецьким філософом Гансом-Георгом Гадамером, який був одним із тих, хто відійшов від універсальної герменевтики Ф. Шлейєрмахера та запропонував свій погляд на це поняття. За словами А. Богачова, Г.-Г. Гадамер фактично є творцем загальної, універсальної герменевтики [6, с. 13]. Суть герменевтики Гадамера

полягає в «злитті горизонтів» інтерпретатора та самого тексту, що створює певного роду діалог між ними. Поняття горизонту, іншими словами, можна назвати «полем зору». Мета інтерпретатора – це віднайти правильний горизонт [7, с. 280]. Таким чином, за словами А. Богачова, роль тлумачення за Гадамером полягає не в тому, щоб віднайти смисл, вкладений в текст його автором, а в «творенні смислу в зустрічі з текстом», який і є єдиним носієм смислу [6, с. 10]. При цьому філософ не відмовляється від твердження, що інтерпретатор повинен бути обізнаний про історичний горизонт, якому належить текст, а також вміти «поставити себе на місце іншого» [7, с. 280]. Проте це не свідчить про те, що роль герменевтики полягає лише в тому, щоб інтерпретатор умів «переноситися» у цей горизонт, ігноруючи при цьому власний чи повністю відриваючись від нього [7, с. 280-282]. Філософ порівнює історичний горизонт із усною розмовою, коли співбесідники намагаються пізнати один одного, віднайти горизонти один одного, проте вони не прагнуть повзаєморозумітися у конкретному питанні. Таким чином, в цьому випадку пошук історичного горизонту слугує лише способом зрозуміти точку зору та горизонт іншої сторони, але він не допомагає віднайти істину. Окремих, ізольованих горизонтів як таких не існує інтерпретатор не переходить зі свого горизонту в інший, адже горизонт сучасності так само не є чимось новим, він формується на основі горизонту минулого, на ґрунті якого і виник сучасний, що свідчить про їх фактичне злиття [7, с. 281].

Іншим аспектом герменевтики Гадамера є її мовний аспект. За словами філософа, «мова – це те середовище, де відбувається процес обопільної домовленості співбесідників і виникає обопільне розуміння з приводу самої справи» [7, с. 354]. Тобто, розуміння відбувається в результаті досягнення взаємопорозуміння між сторонами, воно спрямоване на предмет розмови, а не на її суб'єкта. Таким чином, герменевтика має тісний зв'язок з мовою, адже саме завдячуючи їй сторони мають змогу досягти цього взаємопорозуміння. Незважаючи на те, що цей аспект стосується усної розмови, за словами Гадамера, він може бути застосований і письмового тексту, хоча й зі своїми особливостями,

оскільки тут уже не йдеться про двох активних учасників такої розмови. У випадку письмового тексту «розмова» відбувається між інтерпретатором та самим текстом, оскільки саме текст надає мовного вираження тій чи іншій ситуації, але йому це вдається виключно завдяки інтерпретатору через його спробу зрозуміти цей текст, а не через історичний контекст його написання [7, с. 358].

Таким чином, Г.-Г. Гадамер сформував одну з найбільш цілісних та впливових концепцій універсальної герменевтики, яка отримала найбільш завершене теоретичне оформлення та залишається актуальною в сучасних ученнях про герменевтику.

Ще однією відомою особистістю в царині дослідження універсальної герменевтики є французький філософ Поль Рікер. Він розробив власний підхід до герменевтики, який базується на понятті письмового дискурсу. До самого поняття герменевтики філософ підходить як до «теорії операцій розуміння у їх відношенні до тлумачення текстів» [8, с. 3]. Основу герменевтики Рікера складає підхід до тексту як до дискурсу та відкидання розмежування процесів пояснення та розуміння [8, с. 3]. На його погляд, письмова та усна мови є дистанційованими за чотирма формами. Відповідно до цих форм дистанціювання слідує, що текст, на відміну від усної мови, відривається від особистості автора, тобто стає автономним і має власне значення. Крім цього, усна мова завжди спрямована на конкретну аудиторію, в той час, як текст не має чітко визначеного кола читачів через що відбувається його відрив від соціального та історичного контексту та умов, за яких його було створено. Врешті, текст, на відміну від усної промови, не дає змоги послатися на світ через спільну реальність співрозмовників (наприклад, часу чи простору), адже формує власний вимір, який і підлягає інтерпретації [8, с. xxiv-xxv]. З цього слідує, що кожне тлумачення одного й того ж тексту може мати різні інтерпретації, доведення яких уже підлягає відповідній аргументації [8, с. xxv].

П. Рікер критикує підхід, відповідно до якого явища розуміння та пояснення дистанціюються, адже, за словами філософа, поясненню завжди

передусь розуміння, яке, в свою чергу, не зводиться до структурного аналізу. Тобто читач спочатку сприймає текст безпосередньо, визначаючи при цьому те, що сказано в цьому тексті, а вже потім переходить до розуміння того, що цей текст говорить. Філософ називає це явище герменевтичною дугою, відповідно до якої спочатку відбувається розуміння тексту в цілому, після чого аналізується його структура і, врешті, переходить до глибшого розуміння смислу тексту у зв'язку з власним буттям [8, с. xxv].

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що розгляд питання розвитку та сутності філософської герменевтики є цінним для теми цієї роботи з тієї точки зору, що саме філософська герменевтика стала базовим вченням для розвитку інших галузей герменевтики, зокрема, юридичної. Найбільш ґрунтовними для подальшого аналізу юридичної герменевтики є вчення Г.-Г. Гадамера, які також будуть розглянуті у наступному підрозділі. При цьому, не менш важливими є ідеї інших філософів, напрацювання яких були розглянуті, оскільки так чи інакше, в сукупності вони сформували важливі для герменевтики постулати та зробили важливий внесок у її формування.

1.2. Поняття, сутність та розвиток юридичної герменевтики

Формування ідей універсальної герменевтики, заклало підґрунтя для подальшої диференціації досліджень галузевих герменевтик, у тому числі юридичної. Таким чином, на основі ідей та підходів філософської герменевтики виникла юридична герменевтика. Їхня сутнісна пов'язаність полягає в тому, що обидві вони зосереджуються на тексті як на центральній проблемі герменевтики. Одним із тих, хто здійснив важливий аналіз герменевтичного методу в юриспруденції, був Г.-Г. Гадамер. Формулюючи ідеї універсальної герменевтики, саме він був одним із перших, хто виявив спільні риси між історичним, філологічним, теологічним та юридичним вимірами герменевтики [9, с. 46]. Так, за твердженням філософа, в юридичній герменевтиці існує тісний

зв'язок між змістом нормативного акта чи текстом певної норми та результатом їх застосування. Гадамер додає, що закон не вимагає, щоб його зміст розуміли в історичному контексті, оскільки для тлумачення має значення лише його правовий зміст [7, с. 287]. Фактично, як стверджує О.М. Балинська, це означає, що розуміння того чи іншого тексту залежить від того, щодо якої ситуації він застосовується [9, с. 47].

Аналізуючи «Етику» Аристотеля, Гадамер формулює важливий для юридичної герменевтики постулат, який він характеризує, як справжню проблему юридичної герменевтики: «Закон завжди недосконалий, але не тому, що він недосконалий сам по собі, а тому, що людська дійсність у порівнянні з тим порядком, який мається на увазі законами, неминуче залишається недосконалою, і отже, не допускає простого застосування законів» [7, с. 295]. Таким чином, ще Аристотель довів, що закон завжди є загальним, він не здатний охопити різноманітність людських відносин, а тому суддя, застосовуючи закон до конкретних ситуацій, не порушує та не ігнорує його, а навпаки – знаходить найкраще право [7, с. 295]. Отже, застосовуючи закон однаково до всіх можливих випадків, суддя б не зміг досягти справедливості, а це вже суперечило б меті правосуддя.

В своїй роботі «Істина і метод» Гадамер досить детально проаналізував сутність юридичної герменевтики, присвятивши їй один з підрозділів книги. Він наводить пануючу на той час позицію відповідно до якої юридична герменевтика відмежовувалася від універсальної герменевтики як науки про розуміння. Ця позиція була обґрунтована тим, що метою юридичної герменевтики є не розуміння правових текстів як таке, а їх застосування на практиці та вирішення недоліків, які виникають в процесі цього правозастосування [7, с. 301]. Не підтримуючи цю тезу, філософ, взявши для порівняння юридичну та історичну герменевтику, наголошує на спільності їх предметів. Гадамер, в цілому, не відмовляється від того, що між ними існує відмінність, враховуючи, зокрема, те, що юрист насамперед прагне досягнути закон у контексті конкретної правової ситуації, яка існує в конкретний момент, а також в якій його треба застосувати.

Зазвичай він не прагне досягнути його через пошук історії цього закону. При цьому, він виводить спільні для юридичної та історичної герменевтики аспекти тлумачення. Коли правовий текст тлумачить юрист – він завжди прагне застосувати його щодо конкретної ситуації, надавши закону сучасного контексту. Гадамер обстоює ту думку, що тлумачення, відповідно до якого юрист відшукує зміст, закладений в закон його творцем, є, простими словами, неефективним. Проте, це не означає, що юрист не має звертатися до історичного контексту його створення, оскільки це необхідно йому для розуміння змісту та загального контексту закону. Таким чином, він може прослідкувати зміни та трансформації практики застосування цього закону, суспільства як такого, правових відносин. В цей же час історик, як стверджує Гадамер, не ставить собі за мету тлумачення застосування історичного тексту в безпосередній ситуації, навпаки – він аналізує його історичний контекст. При цьому це також не означає, що він ігнорує його сучасний сенс, оскільки для того, щоб досягнути його початковий смисл, йому треба досягнути зміни, які сталися з цим текстом та привели його того вигляду, який він має на момент тлумачення. По суті, він, як і юрист, ставить для себе аналогічне завдання – досягнути текст з позиції теперішнього, але з іншою метою, яка полягає у розумінні історичного контексту. Тобто, для ефективного тлумачення як юристу, так і історику, необхідно зіставити сучасні умови та первісний смисл. Інтерпретатор в будь-якому випадку не може відірватися від горизонту сучасності та перенести себе в історичну епоху, в якій було створено текст. Підсумовуючи, Гадамер робить висновок, що юридична герменевтика не відмежована від історичної, теологічної чи філологічної герменевтик, оскільки вони мають спільну герменевтичну проблему. Більше того, саме юридична герменевтика посприяла переосмисленню моделі історичної та філологічної герменевтики та виявилася корисною для тлумачення як такого. Оскільки суддя, здійснюючи інтерпретаційну діяльність, розширює зміст закону, застосовуючи його до конкретної правової ситуації. Таким же принципом керуються філологічна та теологічна герменевтики. Оскільки за умов процесу розуміння будь-якого тексту

відбувається його актуалізація, а не суто пошук його початкового значення [7, с. 302-307]. Таким чином, можна говорити про єдність принципів герменевтичних дисциплін. Отже, цей аналіз вчення Г.-Г. Гадамера демонструє взаємозв'язок філософської та юридичної герменевтики та доводить, що юридична герменевтика не лише заснована на ґрунті філософської, а й змогла привнести в неї нові ідеї та підходи.

При цьому Гадамер був далеко не першим, хто висловив власне бачення сутності та завдання юридичної герменевтики. Її основи були закладені ще задовго до нього Гуго Гроцієм, Карлом фон Савінь та Фрідріхом Пухтою. Не менш важливий внесок у її розвиток, внесли також дослідники ХХ століття – Артур Кауфман та Еміліо Бетті.

Незважаючи на те, що певних аспектів юридичного тлумачення торкалися ще античні філософи, вважається, що одним із перших, хто здійснив аналіз проблематики юридичної герменевтики, був Гуго Гроцій у своїй праці «Право війни та миру», яка заклала основи сучасного міжнародного права. Для розгляду питання юридичного тлумачення вона є цінною тим, що, як зазначає Є.О. Зверев, в ній запропоновано не лише перші правила тлумачення правових текстів, зокрема, міжнародних договорів, а й охарактеризовано тлумачення, як акт мистецтва [10, с. 66]. Одними із таких правил є, зокрема, визначення підходів щодо розуміння професійних термінів. По-перше, як зазначає Гуго Гроцій, тлумачити слова необхідно не стільки відповідно до їх граматичного значення, скільки у тому вигляді, в якому їх вживають професійні юристи. По-друге, аналогічно до попереднього правила – технічні терміни треба розуміти відповідно до галузі знань, якій вони властиві [11, с. 268-269]. Важливим твердженням, в контексті юридичної герменевтики, є окреслення ним завдання тлумачення. Так, Гуго Гроцій стверджує, що необхідність у тлумаченні виникає тоді, коли існує двозначність у розумінні слів, а також, коли виникають протиріччя в розумінні тексту норми [11, с. 269]. Посилаючись на Аристотеля, він додає, що закон, в силу своєї загальності, може бути нездатним до справедливого вирішення конкретної ситуації. Формулюючи норми закону,

неможливо передбачити наперед всі можливі випадки, в яких він може бути застосований, тому при тлумаченні необхідна певна свобода дій, яка, в свою чергу, повинна мати певне підґрунтя [11, с. 278].

Крім цього, він вводить поняття та здійснює характеристику розширювального та обмежувального тлумачення. Юрист зазначає, що таке тлумачення застосовується у разі потреби вийти за межі прямого значення слів. Така потреба може виникати у випадку, коли існує розбіжність між буквальним значенням тексту та справжньою волею, а також, коли первісна воля була помилковою, що робить текст нездатним до застосування на практиці. В такому разі необхідно вдатися до обмежувального тлумачення. Застосування розширювального тлумачення є складнішим з тієї точки зору, що для нього необхідні вагомі підстави та обґрунтування. На відміну від обмежувального тлумачення, яке, власне, обмежує значення певного тексту, розширювальне, навпаки, стверджує про те, чого в тексті сказано не було. Розширювальне тлумачення, за словами юриста, це не просто вихід за межі слова, а більш складний процес, який полягає у пошуку прихованого смислу. Його можливо застосовувати лише там, де буквальне застосування законодавчих норм буде несправедливим або позбавленим сенсу [11, с. 276-277]. Таким чином, Гуго Гроцій, будучи одним із представників раціоналістичної школи мислення ще в XVII столітті описав важливі аспекти юридичного тлумачення, які лягли в основу подальших досліджень інтерпретаційної діяльності, а також зробили важливий внесок для практичної діяльності юристів [12, с. 17]. Так, за словами А.П. Зайця, Гуго Гроцій став «фундатором систематичного вчення про тлумачення права – герменевтики» [12, с. 20].

З часом, у XVIII-XIV столітті, підходи до юридичного тлумачення були дещо переосмислені в бік історичної школи права. Про це свідчать праці таких відомих правників, як Фрідріх фон Савіньї та його учень Фрідріх Пухта. Отже, в своїй роботі «Система сучасного римського права» Савіньї виводить та описує різні методи тлумачення законів та розділяє тлумачення на легальне та доктринальне. Легальне тлумачення, за твердженням філософа, не є

тлумаченням в загальному сенсі, а, скоріше, протиставленням йому, адже воно не підпорядковане свободі мислення, його сенс уже передбачений в писаному законі, створеному законодавцями. Він зазначає, що тлумачення – це інтелектуальна діяльність, через яку право входить в життя. Суддя, за словами юриста, не повинен відмовлятися від застосування закону та формування власної позиції у зв'язку з його недосконалістю, адже тлумачення законів – це його першочергове завдання. У випадку, коли новий закон конкретизує старий, останній має розумітися виключно в тих межах, які окреслив новий закон. Тобто в цьому випадку немає місця для волі та свободи інтерпретації. Протилежним цьому є доктринальне тлумачення, яке, за словами Савіньї, і є справжнім. В цілому, завданням тлумачення, Савіньї вважає пошук наміру, вкладеного в закон його творцем. Тобто, інтерпретатор має поставити себе на місце законодавця та здійснити «реконструкцію думок, що містяться в законі». Саме це в результаті сприяє досягненню мети закону. Врешті, він виводить методи, які слід застосовувати у взаємозв'язку під час процесу такого тлумачення. До них він відносить граматичний, логічний, історичний та системний методи тлумачення. Фактично всі ці методи були спрямовані на те, щоб встановити початково закладений законодавцем смисл закону [13, с. 166-174].

Уже у XX столітті підходи до юридичної герменевтики були знову переосмислені. Одним із дослідників, який зробив суттєвий внесок у розвиток юридичної герменевтики, був німецький юрист Артур Кауфман. За словами А. Бернюкова, розвиток власних підходів до юридичної герменевтики Кауфман здійснював на основі вчень Г.-Г. Гадамера в сфері філософської герменевтики [14, с. 171]. Таким чином, основу позиції Кауфмана складає розуміння права як результат інтерпретації. Тобто, право виникає лише в процесі тлумачення. Такий аспект юрист охарактеризовує як процес актуалізації права. Він піддає критиці дві протилежні ідеї природного та позитивістського праворозуміння, фактично зазначаючи, що обмежене розуміння права виключно в межах кожної з теорій не дозволяє досягнути те, що воно собою являє, а лише демонструє форми його існування. Кожна з цих теорій представляє право лише умовно, в певних його

проявах. Але саме право виникає лише у «процесі пізнання події (факту)» [14, с. 171]. Тобто, основна ідея Кауфмана полягає в тому, що право – це не застигла субстанція, створена державою, та не набір правил, воно реалізується у герменевтичному процесі та є актом актуалізації [14, с. 171]. Кауфман розділяє цей процес на чотири стадії розуміння, які проходить інтерпретатор (наприклад, суддя). Відповідно до цього розподілу, на першому етапі розуміння розпочинається, спираючись на загальні уявлення про правові цінності, ідеї та принципи. Другий етап передбачає безпосереднє застосування позитивного права, тобто звернення до тексту законодавчої норми. На третьому рівні розпочинається власне сам процес інтерпретації, формулювання правила та застосування норми до конкретного випадку. Останній, четвертий етап – це прийняття рішення на основі цілісного розуміння протягом всіх попередніх стадій, тобто поєднання загальних та вихідних принципів, законодавчих норм, фактичних обставин справи. Останній етап, за словами Кауфмана, ґрунтується також на цілісному уявленні про право в конкретному соціумі [14, с. 172].

Важливий внесок у розробку герменевтичної теорії також здійснив італійський правознавець та представник інтерпретивізму Еміліо Бетті. Основу його підходу складає розуміння процесу тлумачення як взаємодії двох рівноправних індивідуальностей – інтерпретатора та автора тексту. При цьому, така взаємодія ґрунтується на чотирьох законах герменевтики: автономії об'єкта інтерпретації, герменевтичної цілісності, актуальності розуміння, адаптації розуміння [15, с. 59]. Отже, відповідно до першого правила, інтерпретатор повинен уникати довільного тлумачення та суб'єктивізму щодо тексту. Друге правило фактично встановлює, що сам процес інтерпретації має ґрунтуватися на основі герменевтичного кола. Третій канон полягає в тому, що інтерпретація завжди пов'язана із сучасним досвідом і інтересами інтерпретатора, однак це не повинно призводити до спотворення чи нав'язування тексту чужих йому ідей та смислів. Останній, четвертий закон, встановлює необхідність орієнтації не лише на буквальний зміст тексту, а й на внутрішній намір автора, тобто інтерпретатор

має досягти певної спорідненості з автором, відтворюючи його задум через емпатійне розуміння [15, с. 59].

Підсумовуючи, можна навести твердження А. Бернюкова, який зазначає, що така різноманітність концепцій та підходів до юридичної герменевтики спричинена особливістю кожної епохи. Проте в сукупності вони посприяли еволюції учень про юридичну герменевтику, перетворивши її на самостійне, теоретично сформоване, вчення. Таким чином, її роль полягає у «пошуку та реалізації сенсу правового тексту, вивченні проблем множинності смислів» [14, с. 172]. А основною метою юридичної герменевтики є ефективна реалізація норм права, яка досягається через дослідження розуміння правових текстів, аналіз множинності тлумачень, розробку методів інтерпретації [14, с. 172].

Отже, розвиток філософських вчень у сфері герменевтики та прагнення філософів створити універсальну теорію розуміння та інтерпретації текстів, в сукупності, дали поштовх до розвитку герменевтичних вчень у сфері права, де інтерпретація виступає одним із найважливіших елементів правозастосування. Незважаючи на існування низки протилежних підходів до герменевтики, у висновку, спільними зусиллями вчених кожної епохи було виведено окремий науковий напрямок, покликаний досліджувати текст, методи, а також процеси розуміння та тлумачення – юридичну герменевтику. Досягти цього вдалося, завдяки зусиллям багатьох філософів та правознавців, які змогли синтезувати різні підходи до розуміння юридичної герменевтики, визначивши її сутність, роль та місце в праві.

1.3. Співвідношення понять юридичного тлумачення, інтерпретації та герменевтики

Важливим аспектом при дослідженні юридичної герменевтики є також питання співвідношення понять інтерпретації та тлумачення, які завжди вживаються разом та часто ототожнюються. Їх розмежування дозволяє уточнити змістовні межі кожного з них та уникнути термінологічної невизначеності. Крім

цього, розгляд цього питання дасть можливість визначити місце і роль понять тлумачення та інтерпретації в герменевтиці та навпаки – підкреслити сутність самої герменевтики, а також посприяти правильному визначенню її предмета. Відтак, незважаючи на те, що грецьке слово *hermeneia* перекладається буквально як «тлумачення» або ж «інтерпретація», взаємозв'язок цих трьох понять не є таким однозначним та потребує додаткового дослідження.

Перш за все варто нагадати різноманітні підходи до розуміння понять тлумачення, інтерпретації та герменевтики, сформовані у філософії для того, щоб проаналізувати їхню сутність з тієї точки зору, з якої до них підходили видатні філософи. Так, Й.М. Хладеніус в своїй праці «Вступ до правильного тлумачення розумних промов» розглядав тлумачення як «особливий випадок розуміння» певних понять, через що досягається повне осягнення смислу тексту [6, с. 51]. Ф. Шлейєрмахер розглядав герменевтику саме як метод тлумачення [6, с. 54]. Крім цього, відповідно до сформованого підходу філософа, герменевтика для Шлейєрмахера – це «мистецтво осягнення чужої індивідуальності» [16, с. 130]. Відповідно до Г.-Г. Гадамера інтерпретація – це процес розуміння, на якому і зосереджена герменевтика як практика тлумачення. Коли ж ідеться про загальні умови розуміння, то це предмет філософської герменевтики [6, с. 13]. Крім цього, Гадамер робить висновок про те, що герменевтика та мислення невід'ємні один від одного. Відповідно до такого розуміння герменевтика вважається «інтерпретацією, практикою, яка іноді піднята до рангу мистецтва чи науки» [6, с. 395]. При цьому філософська, тобто універсальна, герменевтика виступає теорією цієї практики. Інтерпретація не може розглядатися суто як техніка, оскільки вона завжди супроводжується розумінням, що тісно пов'язане з буттям інтерпретатора [6, с. 395]. Отже, короткий аналіз вказаних позицій дає підстави зробити висновок, що поняття тлумачення та інтерпретації завжди вживались як синонімічні та взаємозамінні, не розглядались філософами як відокремлені, в той час, як герменевтика представлена як ширше поняття, яке охоплює собою інші два, адже вона покликана досліджувати ці два процеси тлумачення та інтерпретації.

Тепер слід звернутися до розгляду сучасних позицій щодо співвідношення цих понять. В тлумачному словнику української мови зазначено, що термін «тлумачення» або ж «тлумачити» розуміється як «визначати зміст, роз'яснити, з'ясовувати суть чого-небудь, давати якесь пояснення» [17]. У свою чергу, поняття «інтерпретація» визначається як «розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення» [18]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що, в цілому, вони є ідентичними, хоча й буквальний аналіз визначення інтерпретації свідчить про те, що воно виступає дещо ширшим поняттям, включаючи в себе, в тому числі, й тлумачення. В контексті цього, К.М. Шиліна, на слова якої посилається Є.О. Зверев у своїй дисертації також зазначає, що «інтерпретація» за своїм змістом є більш загальною категорією, адже її предметом є не лише правова норма, як закріплений у письмовому вигляді текст, а й правові явища та дії [10, с. 60]. Проте, врешті, Є.О. Зверев підсумовує, що, в цілому, ці терміни можуть бути взаємозамінними. Що стосується співвідношення юридичного тлумачення та герменевтики, то К.М. Шиліна стверджує, що метою тлумачення перш за все виступає пошук однозначного розуміння правових норм для їх подальшого правозастосування, тоді, як герменевтика «пояснює тексти, спираючись на соціокультурні фактори створення правових норм» [10, с. 60]. Насамкінець, Є. Зверев зазначає, що відповідно до загальноприйнятого підходу герменевтика являє собою «вчення про інтерпретацію знаків і розуміння смислів у вигляді теорії мистецтва розуміння, певних правил (методів, технік) інтерпретації, мистецтва їх застосування, а також самого процесу тлумачення» [10, с. 61].

Н.М. Павлюк також аналізує проблематику розмежування понять тлумачення, інтерпретації та герменевтики. Науковиця аналогічно розглядає «тлумачення» та «інтерпретацію» як синонімічні терміни, наголошуючи на необхідності відмежовувати від них саме поняття герменевтики. Оскільки, за словами С. Палешник, на якого посилається автор, герменевтика, будучи ширшим поняттям, включає в себе як тлумачення, так і інтерпретацію [19, с. 135]. При цьому Павлюк наголошує на різноманітті підходів до розуміння суті

юридичної герменевтики науковцями. Таким чином, герменевтику розглядають як «вершину майстерності тлумачення юридичних термінів і понять»; як науку про розуміння, основною функцією якої є інтерпретація правових текстів у відповідності до духу права; як метод юридичної науки; як юридичну техніку осмислення права [19, с. 135]. Так, автор, розглядаючи питання співвідношення тлумачення та юридичної герменевтики, погоджується з іншими дослідниками, що остання, маючи методологічну складову, є ширшою категорією, ніж тлумачення, яке зосереджується здебільшого на правозастосуванні. Герменевтика ж спрямована на розуміння змісту норми та подальше пояснення її змісту [19, с. 135].

З цього ж приводу висловилася також К.В. Николина. Посилаючись на сучасні тлумачні словники української мови, авторка вказує на певну смислову та змістовну тотожність термінів «тлумачення» та «інтерпретація», оскільки всі ці поняття, в тій чи іншій мірі означають один і той самий процес – з'ясування, пояснення, розкриття змісту чогось. При цьому авторка також торкається питання взаємозв'язку «тлумачення» та «герменевтики», тим самим наголошуючи на важливості їх правильного співвідношення. Герменевтика заснована на філософських засадах та традиційно розглядається як мистецтво розуміння та осмислення. Таким чином, герменевтика виконує методологічну функцію. Герменевтичні методи застосовуються завжди при здійсненні інтерпретації, без їх застосування неможливо повністю осмислити ті чи інші правові явища та тексти. Ключовою проблемою, якої торкається герменевтика, є подолання невідповідності змісту тексту під час його створення та під час його тлумачення. Інтерпретатор в цьому випадку є тим, хто має зрозуміти текст краще за його автора. Таким чином, розуміння тексту інтерпретатором відбувається на підставі його власного життєвого досвіду, набутих знань та інших передумов, які формують його світогляд, менталітет та правове мислення, зокрема. Саме герменевтика в такому разі виступає методологічною основою виявлення «духу права», а також виявляє способи використання життєвого світогляду та знань в процесі інтерпретації [20, с. 30]. Врешті, авторка підсумовує, що «герменевтика

співвідноситься із тлумаченням як загальне і частина», при цьому тлумачення є лише складовою герменевтики. Аналогічне твердження наводить А. Бернюков, також додатково вказує, що за таких умов тлумачення виступає специфічною формою пізнавальної діяльності людини. Результатом такої діяльності є з'ясування змісту правових явищ, а також застосування правових норм в практичній діяльності [21, с. 20].

Є. Білоус, суддя Верховного Суду, як практик, наголошує на різноманітті синонімічної термінології, що використовується у межах сфери юридичного тлумачення. Найпоширенішими, на думку судді, є такі поняття, як, власне, тлумачення, герменевтика, інтерпретація, інтерпретаційна діяльність, правотлумачна діяльність тощо. Погоджуючись із загальноприйнятим у наукових колах підходом, суддя також вказує на тотожність таких понять, як «інтерпретація», «тлумачення», «правотлумачна діяльність» [22, с. 20]. Таким чином, він зауважує, що немає підстав розмежовувати їх, адже ці терміни є взаємозамінними. Незважаючи на їхнє часте ототожнення Є. Білоус висловлює аналогічну до вищезазначених позицій думку, стверджуючи, що, герменевтику та тлумачення не можна уподібнювати. Герменевтика, за словами судді – це «мистецтво і теорія тлумачення текстів, первинний зміст яких незрозумілий унаслідок їхньої стародавності або неповноти» [22, с. 19]. Посилаючись на сучасні підходи до філософської герменевтики, її можна вважати також вченням про інтерпретацію знаків та смислів. При цьому це вчення включає в себе як теорію мистецтва розуміння, так і правила та техніку тлумачення, а також вміння їх застосовувати під час самого процесу інтерпретації, який, в свою чергу, також є категорією герменевтики. Врешті, суддя наводить власні висновки щодо розуміння юридичної герменевтики, стверджуючи, що вона є науковою методологією, завданням якої є дослідження правової реальності, формування наукових концепцій, а також їх форм існування та розвитку. В той же час, тлумачення, як вид юридичної діяльності являє собою певний процес [22, с. 19]. Крім цього, тлумачення є частиною процесу правозастосування, оскільки ці два поняття є взаємопов'язаними – правозастосування не може існувати без

тлумачення. Тому, правозастосування в цьому випадку також виступає поняттям більш ширшого змісту, ніж тлумачення [22, с. 19].

Із вищезазначеними підходами щодо розуміння понять «тлумачення», «інтерпретація» та «герменевтика» в цілому погоджується також З.А. Загинеї. При цьому в межах цього дослідження авторка наводить деякі протилежні позиції науковців щодо цього питання, зазначаючи, що підходи до застосування цих понять різняться в кожній правовій системі в силу її історичного розвитку та переважаючої в ній доктрини. Зокрема, в англійському праві поняття тлумачення (англ. – construction) та інтерпретації (англ. – interpretation) мають відмінну змістовну та термінологічну визначеність, а тому не є тотожними [23, с. 43]. Таким чином, інтерпретація пов'язана із процесом розуміння та з'ясування смислу певного тексту самим інтерпретатором. У разі ж, коли здійснюється зовнішнє вираження власної позиції чи точки зору, то в цьому випадку має місце тлумачення. Авторка частково розділяє таку думку і додатково зазначає, що інтерпретація має тісний зв'язок із світоглядом та знаннями інтерпретатора. При цьому, незважаючи на необхідність розділяти ці поняття, їх слід розглядати як взаємозалежні один від одного, адже інтерпретація, за словами авторки, є невід'ємною складовою тлумачення [23, с. 43]. Це твердження фактично означає, що без попереднього внутрішнього мисленнєвого процесу неможливо роз'яснити власну позицію назовні іншим суб'єктам. Таким чином, авторка підсумовує, що інтерпретація – це елемент тлумачення, яке, своєю чергою, є узагальнюючим терміном, що позначає обидва процеси в цілому. Продовжуючи розгляд цієї проблематики, З.А. Загинеї частково аналізує співвідношення понять «герменевтики» та «тлумачення». В цьому ж контексті авторка стверджує, що тлумачення виступає елементом герменевтики [23, с. 45].

Варто зазначити, що в зарубіжній англійській літературі «тлумачення» та «інтерпретація» справді розмежовуються за значенням. Так, американський професор Лоуренс Б. Солум стверджує про фундаментальну відмінність між цими двома поняттями [24, с. 95-118]. Відповідно до підходу, висловленого автором, термін «інтерпретація» вживається для позначення процесу виявлення

або встановлення мовного значення юридичних текстів. В контексті конституційної теорії США, автор наводить різні підходи американських юристів до змісту поняття інтерпретації, зокрема конституційних норм. Відповідно до першої теорії семантичний зміст конституції визначається за тим, який намір в неї вкладали її автори, враховуючи при цьому особливості англійської мови носіїв того часу. Друга теорія передбачає, що розуміння тексту Конституції має відбуватися з урахуванням умов, які існують на момент інтерпретації. Незважаючи на відмінності в позиціях, в результаті всі вони сходяться на тому, що інтерпретація – це з'ясування лінгвістичного (семантичного) значення тексту. Інтерпретація, за словами автора, покликана вирішувати проблеми, пов'язані із з'ясуванням мовного значення правового тексту. Наприклад, у випадках, коли у тексті використовуються архаїчні терміни або виникає двозначність розуміння певних слів. В останньому випадку, роз'яснення правильного значення терміну вирішується за допомогою дослідження контексту, в якому воно вживається. При цьому, за словами автора, інтерпретація не завжди здатна вирішити цю проблему двозначності, оскільки контекст може бути не завжди відомий або можуть існувати інші причини, які не дозволяють з'ясування значення поняття. В такому разі необхідно переходити до наступного етапу – тлумачення. Тлумачення, згідно з позицією автора, це вже зовсім інший рівень роботи з текстом, напрямую пов'язаний із правозастосуванням. Мова йде про те, яке той чи інший термін чи інша мовна сполука, що використовується в правовому акті, має значення для його застосування на практиці. По суті, коли суд здійснює тлумачення – він надає певному тексту правового значення, тобто формує правову доктрину та практику для його подальшого застосування. Таким чином, автор обстоює важливість розмежування цих двох понять, у зв'язку з тим, що семантичне значення певного тексту може не задовольняти мету, яку переслідує правозастосування, тобто воно може не мати необхідного юридичного ефекту [24, с. 95-118]. Г. Класс висловлює схожу позицію, додаючи, що процес тлумачення завжди супроводжується безперервною інтерпретацією. Це пов'язано з тим, що

подальше тлумачення відбувається на основі вже здійсненої інтерпретації [25, с. 8].

Повертаючись до вітчизняних дослідників, можна навести цікаву позицію щодо співвідношення «тлумачення» та «інтерпретації», яку зазначає В.К. Антошкіна. Авторка притримується підходу, висловленого Ю.А. Гавриловою, відповідно до якого пропонуються певні правила вживання обох понять. Таким чином, у тому разі, якщо йде мова про доктринальне тлумачення, більш доцільним буде вживати поняття «інтерпретація», проте, коли мова йде про практичну юридичну діяльність – тоді, заради уникнення зловживань, ці поняття слід розглядати як синонімічні. Це пов'язано з тим, що розуміння того чи іншого поняття ширшим за інше, може створювати загрозу їх неправильного використання, зокрема, через значний суб'єктивізм інтерпретатора [26, с. 6-7].

В своєму підручнику «Проблеми тлумачення правових норм» О.М. Балицька зазначає про множинність підходів до юридичної герменевтики, які сформувалися у правових наукових джерелах. Серед таких визначень авторка виділяє, зокрема, розуміння герменевтики як мистецтва тлумачення юридичних текстів, як теорію розуміння й осягнення сенсу джерел права, які тлумачаться, як мистецтво розуміння чужої індивідуальності та, врешті, як вчення про принципи гуманітарних наук [9, с. 47]. При цьому тлумачення, як можна помітити, в цьому випадку вкотре розглядається лише як певний процес, практична діяльність, теоретико-методологічним підґрунтям яких є юридична герменевтика.

Підсумовуючи, варто зазначити, що існування різносторонніх підходів до розуміння поняття та сутності герменевтики, а також ролі тлумачення та інтерпретації в ній не заперечує факту того, що основним аспектом, який має значення при розмежуванні цих понять, є завдання кожного з цих явищ. Автор філософської герменевтики Г.-Г. Гадамер за завдання герменевтики ставив не саму розробку правил інтерпретації тексту, а визначення того, що «відбувається з інтерпретатором в процесі інтерпретації» [19, с. 135]. За твердженням А. Богачова герменевтика – це теорія, завданням якої є рефлексія над способами тлумачення та дослідження умов інтерпретації певного тексту [6, с. 54].

Простими словами, тлумачення можна охарактеризувати як процес, тоді як герменевтика – це про те, як та у зв'язку з чим це тлумачення має відбуватися. В такому разі тлумачення виступає як певна дія, тоді як герменевтика спрямовує цю дію в напрямі пошуку смислу конкретного тексту. При цьому тлумачення та інтерпретація є синонімічними поняттями і надалі в цій роботі будуть вживатися як взаємозамінні.

Тлумачення можна вважати однією з фундаментальних форм людського буття та складовою мислення. Намагання досягнути та зрозуміти певні явища є природною характеристикою кожної людини. Так, від найдавніших часів люди тлумачили явища природи, біблійні, літературні та художні твори, міфи тощо. Таким чином, ще у філософів Стародавніх часів виникла зацікавленість та потреба у глибшому дослідженні самого процесу інтерпретації, її природи, завдання та мети. Філософи протягом багатьох століть прагнули досягнути сутності тлумачення та виробити універсальні та єдині підходи до інтерпретації. Різноманітність підходів до тлумачення та герменевтики, зокрема, свідчить про складність процесу розуміння та важливість дослідження природи людського розуміння, в першу чергу, для науки. Від початку основні дослідження проводилися в межах філологічної, біблійної та юридичної герменевтики. Оскільки герменевтика має тісний зв'язок з текстом, тому й пов'язана вона була зі сферами, де текст є одним із основних та первинних джерел формування та розкриття смислів.

Таким чином, від античних часів і до сучасності проблема створення універсальної герменевтики не полишала філософів. Фрідріх Шлейєрмахер, який одним із перших обґрунтував власні ідеї загальної герменевтики, основним її завданням вважав перенесення інтерпретатора в історичну епоху автора тексту. Далі, Поль Рікер обґрунтував власний підхід до герменевтики, який ознаменував як письмовий дискурс, охарактеризував місце тексту в герменевтиці, а також

проаналізував сам процес тлумачення. Проте творцем універсальної герменевтики вважають Ганса-Георга Гадамера, який здійснив комплексний аналіз цього явища та ідеї якого лягли у основу усіх сучасних досліджень герменевтики, в тому числі й юридичної. Ключовою ідеєю герменевтики Гадамера є процес «злиття горизонтів», відповідно до якого відбувається взаємодія «інтерпретатор – текст», тим самим відійшовши, від підходів Шлейєрмахера та змінивши концепції сприйняття сутності та ролі герменевтики. Таким чином, філософська герменевтика, зокрема, в межах, окреслених Гадамером, заклала основи для розвитку вже герменевтики юридичної. Всі концепції, розроблені в межах філософської герменевтики, є базовими для юридичної. Так, було встановлено, що юриспруденція не відмежована від будь-якої іншої сфери, яка є предметом герменевтики. Порівняння юридичної та історичної герменевтик Гадамером свідчить про те, що незважаючи на різні завдання, сам процес тлумачення за своєю суттю є аналогічним. У той час як мета юридичної інтерпретації спрямована на застосування норми закону до конкретного випадку, історична спрямована на пошук, власне, первісного контексту створення певного тексту. Проте юристу для використання норми закону важливо розуміти її первісне значення, а історику для тлумачення історичних джерел необхідно знати сучасний контекст для того, щоб шляхом порівняння дійти необхідних висновків про це джерело.

Крім цього, Гадамер, формулюючи власну позицію щодо юридичної герменевтики, зазначив, а Артур Кауфман продовжив цю ідею, що пошук сенсу, закладеного в юридичний текст його творцем, не є першочерговим завданням тлумачення. Оскільки текст закону є загальним відносно необмеженості життєвих ситуацій, до яких його треба застосувати, відтак початкове значення, закладене в норму законодавцем, не здатне своїм змістом охопити всі існуючі випадки. Тому тлумачення – це, в першу чергу, процес актуалізації права, адже саме воно приводить до життя статичний текст законодавчої норми. Цей підхід є найбільш актуальним для сучасної юридичної герменевтики та найбільше

підтримується більшістю науковців. Тому він є ключовим для подальшого розгляду основної теми цієї роботи.

Не менш важливим для подальшого аналізу та дослідження розвитку юридичної герменевтики є визначення співвідношення понять тлумачення, інтерпретації та герменевтики. Зважаючи на те, що ці поняття є тісно взаємозв'язаними, необхідно визначити завдання кожного з них для подальшого використання понятійного апарату в цій роботі, а також для визначення місця та ролі юридичної герменевтики в праві. У висновку, було визначено, що поняття інтерпретації та тлумачення в українській правовій системі є синонімічними. Хоча в загальній правовій системі, зокрема американській, існує підхід, відповідно до якого ці поняття розмежовуються. Проте в українській правовій науці більшість дослідників сходяться на тому, що ці поняття є взаємозамінними та можуть вживатися для позначення одного й того ж процесу – роз'яснення, з'ясування змісту чого-небудь. При цьому за деякими твердженнями інтерпретація є більш широким терміном та включає в себе тлумачення. Проте на наш погляд, це не має суттєвого значення для правозастосування, тому, погоджуючись із більшістю підходів, вважаємо, що ці поняття є синонімічними. В той же час однією з позицій до герменевтики є її характеристика як мистецтва тлумачення. Незважаючи на різноманітність підходів до визначення герменевтики, всі дослідники сходяться на тому, що вона є більш широким поняттям, ніж тлумачення, та включає його в себе. Оскільки герменевтика покликана перш за все відповісти на питання «як?», а також досліджувати тлумачення. В той час, як тлумачення – це практичний процес з'ясування та роз'яснення змісту правових норм.

Таким чином, розглянуті в цьому розділі аспекти формування філософської та юридичної герменевтики, а також пов'язаного понятійного апарату дадуть змогу дослідити процес розвитку української юридичної герменевтики та виявити історичне підґрунтя, яке вплинуло на її формування в Україні. Сформовані концепції, які було розглянуто в цьому розділі, здійснені не лише для їх теоретичного огляду. Насамперед вони є базовими для подальшого

дослідження розвитку української юридичної герменевтики, оскільки саме на цих універсальних підходах і ґрунтується її становлення та еволюція.

2. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

2.1. Розвиток юридичного тлумачення в Україні-Русі на теренах сучасної України

За часів Київської держави, яка існувала на теренах сучасної України, наука та правові відносини, зокрема, стрімко розвивались. Джерелом права в основному були звичаєві норми. Найбільш відомими пам'ятками звичаєвого права були «Руська правда», «Повчання» Володимира Мономаха та твори митрополита Іларіона, які за словами Є.О. Зверева, відігравав важливу роль в тлумаченні правових норм [10, с. 62]. Більше того, за його словами, деякі з цих ідей залишаються актуальними до сьогодні і лягли в основу сучасної правової системи.

Руська правда стала, фактично, першою кодифікацією правових норм в Київській державі. Загалом, «Руська правда» була покликана регулювати відносини, пов'язані з власністю та спадком; також вона встановлювала перелік злочинів та покарання за них [27, с. 10]. Вона використовувалася судами при розгляді справ та є важливим джерелом для вивчення правової системи України-Русі [28, с. 257]. Поняття «правда» в той період мало правове значення та означало «справедливість» або «право», фактично будучи аналогією сучасного поняття «закон» [29, с. 20-21]. За словами В.С. Маленти, юридичне тлумачення в Київській державі було поширеною практикою, зокрема, серед правителів. При цьому, він зауважує, що така діяльність часто відбувалась навіть несвідомо, тобто «поза правовою свідомістю суспільства», фактично поєднуючи в собі язичницькі та християнські норми [29, с. 20].

Митрополит Іларіон, як уже було зазначено вище, важлива постать не лише української історії, а й правової науки. Відтак, як зазначає О.В. Лук'янчук,

митрополитом, було здійснено тлумачення багатьох ключових на той період правових та релігійних понять, зокрема, таких, як «закон», «благодать» та «істина» [30, с. 39]. В його тлумаченні поняття «закон» набуває більше релігійного, ніж правового значення. Та все ж з юридичної точки зору митрополит розглядає його як «жорстоку вимогу підкорення чужій волі» [29, с. 20]. У свою чергу «істина» – це фактично здатність людини проявляти свою волю. По ідеї, ці два поняття співвідносяться таким чином, що вимога закону передуює свободі волі, оскільки він спрямований на те, щоб дисциплінувати людину та підготувати її до істини [29, с. 20].

Очевидним є те, що тлумачення Іларіона здійснювалося крізь призму теології. Самодержець та християнська віра були двома основними стовпами правової та політичної системи того періоду. Таким чином, митрополит зауважує, що правитель, як посередник між народом та Богом, бере на себе обов'язок перед Богом здійснювати правління на користь свого народу, забезпечивши йому мир та достатній рівень життя [30, с. 39].

Таким чином, можна зробити висновок, що саме в цей період сформувалися базові підходи до розуміння права та правоінтерпретаційної діяльності, які стали підґрунтям для подальшого розвитку теорії юридичного тлумачення.

2.2. Розвиток юридичної герменевтики в XIX – початку XX століття

В період XIX – початку XX століття більша частина України перебувала під політико-правовим впливом Російської імперії, а отже, й самостійного, суто українського, розвитку правової системи не було. При цьому одними з найбільш відомих дослідників вчення про юридичне тлумачення були два українські правознавці та юристи – Є.В. Васьковський та М.А. Гредескул.

Розвиток юридичної герменевтики на теренах України в цей період найбільше пов'язаний із ім'ям цивіліста Є.В. Васьковського. Цьому питанню він присвятив книгу «Вчення про тлумачення і застосування цивільних законів»,

основним предметом якої було дослідження юридичного тлумачення. За словами І.В. Корнієнка, результати дослідження Васьковського залишаються актуальними і до сьогодні [31, с. 44]. Таким чином, юридична герменевтика в розуміння Є.В. Васьковського – це основний метод юридичної науки та праворозуміння. Він також розглядав її як практичний інструмент тлумачення правових норм, зазначаючи, що вона є ключовим аспектом правозастосовної діяльності. Розглядаючи герменевтику в якості мистецтва, вчений виділив два етапи її розвитку, які, на його думку, проходить кожний вид мистецтва. Відтак перший етап – це емпіричний, другий – раціональний (науковий). Оскільки, на його погляд, герменевтика в XX столітті перебувала ще на першому етапі, то, необхідно здійснювати її розвиток у напрямку раціонального [31, с. 44].

Є.В. Васьковський наголошував на тому, що в період його сучасності юридична герменевтика втратила свій авторитет серед юристів. На його погляд, причиною цього стало те, що, по-перше, герменевтика значно розширила свої межі та займалася не лише тлумаченням законів, а й застосовувалася для аналізу юридичних угод. Тобто, юристи того часу застосовували її методи дуже широко та по-різному, що призвело до її неоднорідності. По-друге, дослідники не привносили в герменевтику нові ідеї та концепції, а лише повторно застосовували одні й ті ж правила тлумачення [32, с. XIV]. Таким чином, герменевтика фактично не розвивалась, оскільки майже ніхто з тогочасних науковців та юристів не прагнув самостійно вивчати процес тлумачення, покладаючись на вже готові розробки. До того ж, багато хто вважав, що розробляти точні правила тлумачення немає потреби та, більше того, це є неможливим, адже герменевтика є мистецтвом, а його неможливо звести до певних правил [32, с. XVII]. В цілому, герменевтика так і не змогла розвинути до чіткої наукової теорії тлумачення в той час.

Наполягаючи на цінності дослідження юридичної герменевтики, Васьковський наголошує, що оскільки практична діяльність юриста тісно пов'язана із тлумаченням правових текстів, згодом він набуває досвіду та навичок у розумінні норм. При цьому важливо, щоб цей процес набуття досвіду

супроводжувався шляхом правильного тлумачення. Щоб об'єктивно оцінити правильність тлумачення необхідно аналізувати його з точки зору застосування правил, яким має слідувати інтерпретатор [32, с. XVIII]. Таким чином, суть підходу вченого фактично полягає в тому, що процес інтерпретації, хоч і є свого роду мистецтвом, проте має бути упорядкованим та базуватися на певних правилах. Він додає, що мистецтво не позбавлене раціональності та науковості, адже це одна зі стадій, яку воно проходить у своєму розвитку. Цим двом стадіям передуює емпіричний етап, тобто коли в результаті свого досвіду та пізнання індивід виробляє певні правила, які не є обґрунтованими та доведеними. В той же час, раціональні або ж наукові правила, за його словами, це достовірна та підтверджена істина [32, с. XIX]. Отже, критикуючи становище юридичної герменевтики того періоду, Васьковський підсумовує, що всі відомі на той час правила, були вироблені ще римськими юристами, були не раціональними, а емпіричними за своїм характером [32, с. XX].

Загалом, юридична наука того періоду в багатьох аспектах спиралася саме на праці німецьких вчених. Є.В. Васьковський не був винятком та підтримував відповідні підходи німецької юриспруденції. Так, вчення Васьковського ґрунтуються на ідеях Ф. К. Савіньї, який розглядає юридичне тлумачення з точки зору легального та доктринального тлумачення [23, с. 31]. Погляди Савіньї на тлумачення були тісно пов'язані із пошуком намірів законодавця, які він вкладав у закон. Власне, як і у Є.В. Васьковського, який також вважав, що «ціллю тлумачення є саме розкриття істинного смислу законодавчої норми» [32, с. XXI]. При цьому, на його погляд, тлумачення юридичних текстів має відбуватися подібно до тлумачення літературних творів. Тобто, мається на увазі, що тлумачення слід здійснювати, використовуючи загальні герменевтичні прийоми, але із урахуванням правил тлумачення, які були встановлені самим законодавством [31, с. 44]. Особливостями законодавства в цьому випадку, виступає, зокрема, практичний характер законів, тобто їх призначення вирішувати певні життєві ситуації [32, с. XXII]. Поняття тлумачення Васьковський виводить також відповідно до німецького підходу до розуміння

цього поняття. Так, він характеризує його як набір правил тлумачення, які призначені для осмислення творів, створених людиною [32, с. 18].

Так, за словами І.В. Корнієнка, Васьковський виділяв три ключові аспекти, які супроводжують юридичне тлумачення. Перш за все, воно має базуватися на правилах філологічної герменевтики, але з урахуванням аналізу самого юридичного тексту і «з приписів самого законодавця» [31, с. 45]. Дійсно, за словами Є.В. Васьковського, герменевтика має тісний зв'язок із філологічною сферою, що фактично характеризує герменевтику як її галузь. В свою чергу, юридична герменевтика є галуззю загальної [32, с. ХХІ]. Таким чином, він підсумовує, що правила, властиві філологічній герменевтиці, слід застосовувати і до тлумачення юридичних текстів. При цьому, саме філологічні правила, є універсальними для всього законодавства [32, с. ХХІ]. Більше того, оскільки загальна герменевтика сама по собі тісно пов'язана із рядом інших наук, а саме: психологією, логікою, граматиною тощо, то і здійснюючи юридичне тлумачення, слід спиратися і на їх вчення. До того ж, оскільки мета тлумачення – це пошук наміру законодавця, то, за словами юриста, сам законодавець посприяв тому, щоб його намір був правильно зрозумілий, формуючи при цьому, обов'язкові для судів та інших суб'єктів правила тлумачення, які мають характер правових норм [32, с. ХХІІ]. На відміну від філологічних правил, ці є обмежені предметом певного законодавства [32, с. ХХІІ].

Обґрунтовуючи роль юридичного тлумачення як пошук наміру, вкладеного законодавцем у закон, Васьковський зауважує, що цей підхід не є повністю беззаперечним. Адже законодавець висловлює свій намір у словесному вигляді, він не завжди може обрати правильні слова для його вираження. В такому разі виникає неузгодженість між буквальним значенням слів та їх практичним застосуванням. Проте вчений наголошує, що така суперечність не означає, що воля законодавця втрачає сенс, оскільки він не може висловити її інакше ніж словами. Це означає, що намір законодавця матиме перевагу над буквальним значенням слова. При цьому питання того, з яких джерел виявляти такий намір, автор не розглядає [32, с. 25]. Хоча подальший аналіз його праці

свідчить, що з'ясувати волю законодавця можна шляхом звернення до історії його виникнення, його зв'язок із системою права, передумови його прийняття, джерела, якими послуговувався законодавець, пояснювальні записки, протоколи засідань редакційних комісій тощо [32, с. 33, 84].

Продовжуючи розгляд особливостей філологічного та юридичного тлумачення, Васьковський наголошує на їх відмінності в тому контексті, що, на відміну від юриста, філолога не цікавить подальший розвиток тексту, який він тлумачить. Юрист же тлумачить норму з перспективою на майбутнє. Тобто, незважаючи на підхід автора до цілей юридичного тлумачення, він визнає, що інтерпретатор має «виходити за межі того світу ідей, під впливом яких діяв законодавець» [32, с. 26]. По ідеї, Васьковський визнає, що законодавець не може передбачити всі можливі випадки застосування норми наперед, а тому завдання інтерпретатора в цьому випадку полягає в тому, щоб застосувати певну норму, вийшовши за межі наміру законодавця. Таким чином, автор поділяє тлумачення на два види – буквальне тлумачення та логічний розвиток.

Крім цього, Васьковський виділяє ще один вид юридичного тлумачення – реальне або ж логічне або діалектичне [32, с. 29-30]. Буквальне та реальне тлумачення протиставляються один одному. Таким чином, буквальне – це з'ясування значення слів, які використовуються в законі, а реальне – це дійсний зміст закону. Буквальне тлумачення супроводжується основними елементами – лексичним, синтаксичним, логічним та стилістичним [32, с. 47]. Лексичний аспект – це розуміння самої людської мови. Оскільки слова, які вживаються в тексті, мають певний логічний зв'язок та порядок, то в такому разі проявляється синтаксичний елемент. Оскільки слова самі по собі несуть певний сенс, то певну ідею кожне слово формує лише у зв'язку, що відповідає логічному елементу [32, с. 36]. Врешті, стилістичний елемент виникає у зв'язку з тим, що кожна норма сформована певним виглядом і способом поєднання слів [32, с. 37].

Реальне тлумачення означає пошук внутрішнього змісту норми та включає в себе чотири групи засобів, а саме: авторитетні роз'яснення, логічне співвідношення між нормами, систематичне положення та підстави [31, с. 45].

Авторитетне – означає, що норма вже була розтлумачена раніше авторитетним суб'єктом і не потребує проведення додаткової перевірки [32, с. 77]. Щодо логічного співвідношення, то цей аспект пов'язаний з тим, що кожна норма по суті створює логічний та взаємозалежний ланцюг. Тобто, норми залежать одна від одної і є частинами чогось цілого [32, с. 78]. Систематичне положення норми характеризується її місцем у нормативному акті і в самій системі законодавства. Тобто значення в такому випадку набуває глава, розділ, в яких вона розміщена, сусідні норми тощо [32, 79]. І, врешті, підстави – це передумови прийняття норми, причини, з яких вона з'явилася, її основа тощо. Тобто, за словами автора, норма має певну ціль та соціальну функцію, адже вона спрямована на задоволення суспільних потреб [32, с. 80]. У межах свого дослідження Є.В. Васьковський виводить власний герменевтичний принцип, відповідно до якого – у обох випадках зрозумілого і незрозумілого тлумачення необхідно провести повторне реальне тлумачення для того, щоб пересвідчитись у його правильності або надати додаткове роз'яснення незрозумілих аспектів. Такий принцип він називає герменевтичною спіраллю [31, с. 46].

На погляд, І.В. Корнієнка, розробки Є.В. Васьковського стали підґрунтям розвитку юридичної герменевтики не лише в Україні, а й в інших країнах і залишаються актуальними до цього часу. В цілому, юрист обґрунтовував ідею необхідності розвитку юридичної герменевтики та її важливу роль для юридичної науки [33, с. 304].

Ще одним відомим дореволюційним вченим-правознавцем, професором Харківського університету, був Микола Андрійович Гредескул. Сферою його професійних інтересів, як і в Є.В. Васьковського, була цивілістика. В цілому, їх погляди в дечому схожі, але можна виділити й суттєві відмінності в позиціях. Відтак Гредескул аналогічно вважав, що «норма – це абстрактне вираження волі законодавця» [34, с. 124]. При цьому, він визнає, що така норма може бути не позбавлена певних недоліків, оскільки таку волю законодавець висловлює через слова [34, с. 126]. Адже, по-перше, слова не завжди можуть бути правильно вжиті законодавцем, по-друге, складність формування правових норм полягає в тому,

що вони мають бути спрямовані на майбутнє [34, с. 129]. В такому випадку необхідно провести процес її тлумачення, який пов'язаний з граматичною структурою тексту та логічним смислом [34, с. 129]. Необхідно також враховувати зв'язок норми з іншими законодавчими положеннями та передумови її прийняття. В цих аспектах, фактично, проявляються основні методи юридичного тлумачення – граматичне, логічне, системне та історичне.

Втім, правознавець визнає, що у зв'язку з плинністю часу норма поступово втрачає свій первісний зміст і об'єктивно не встигає підлаштовуватись під швидкозмінні суспільні відносини. На його погляд, вирішується така ситуація розумовим наближенням первісного смислу норми до сучасного. Зробити це можливо шляхом порівняння факту, що виник з подібним, уже передбаченим законодавцем фактом. По суті, автор обґрунтовує поняття аналогії [34, с. 132]. Ще одним проблемним аспектом, який є передумовою тлумачення, є недоліки та упущення самого законодавця [34, с. 134]. Це проявляється через відсутність регулювання певних відносин, через колізії та суперечності норм.

У зв'язку з цим, він розділяє тлумачення на два види. Безпосередньо тлумачення, на його погляд, здійснюється з метою усунення неточностей норми, шляхом застосування вже названих вище способів тлумачення (граматичного, системного тощо). Все, що слідує за цим, – не є тлумаченням у значенні цього слова, а є тлумаченням за аналогією. Тобто, з'ясувавши істинний сенс закону – волю законодавця, справжнє тлумачення вважається завершеним [34, с. 138]. Всі інші розумові процеси, які здійснюються після цього, є нічим іншим, як усуненням прогалин в праві та конкретизацією.

В цілому, автор обстоює позицію того, що тлумачення необхідне тоді, коли зміст норми є незрозумілим. Саме ж тлумачення він характеризує як інтелектуальний процес роз'яснення норми. У свою чергу, на противагу Васьковському, Гредескул категорично висловлюється в бік юридичної герменевтики, зазначаючи, що вона не змогла сформулювати конкретні правила тлумачення. До того ж, висловлюючи подібні погляди до Савіної, правознавець зауважує, що процес тлумачення є вільним та не підлягає регламентації [34, с.

129]. Це проявляється в тому, що кожна норма може бути зрозумілою для одного суб'єкта, але неясною для іншого. Така ситуація в цілому не свідчить про об'єктивну недосконалість норми, а є, скоріше, пов'язана з її суб'єктивним сприйняттям певним індивідом. Проте навіть у зв'язку із такою суб'єктивністю, цьому індивіду необхідно здійснити тлумачення для того, щоб він зміг правильно застосувати норму. На думку Гредескула, такі випадки можуть бути настільки різноманітними, що виробити під них конкретні та універсальні правила тлумачення неможливо. Натомість суб'єкт буде звертатися до практичних методів тлумачення – граматичного, системного, логічного та історичного способів тлумачення [34, с. 130].

2.3. Стан юридичної герменевтики та роль юридичного тлумачення в радянський період

Як слушно зауважує З.А. Загинеї, юридична герменевтика в радянський період зазнала занепаду. Причиною цього стало, зокрема, прийняття Декрету про суд від 22 листопада 1917 року №1, який відмінив дію попередніх імперських законів, оскільки ті вже не відповідали вимогам нової ідеології, тобто «революційній правосвідомості», яка стала основним пріоритетом та орієнтиром для тлумачення [23, с. 32]. Таким чином, в цей період розвиток юридичної герменевтики фактично зупинився.

Авторка розглядає стан юридичного тлумачення в радянські часи в контексті кримінального права. Відтак прийнятий 1922 року Кримінальний кодекс УСРР визначав злочин як «суспільно небезпечну дію або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу» [23, с. 32]. Тому основою правової реальності в радянській Україні стала комуністична ідеологія. Згодом, у 1958 році, разом із прийняттям Основ кримінального законодавства Союзу РСР частково змінився і підхід до юридичного тлумачення, оскільки було скасовано принцип аналогії, а також

об'єктивного ставлення у вину, тому дослідники почали звертатися у своїх працях до питання тлумачення. При цьому, такі наукові позиції обмежувалися здебільшого з'ясуванням суддями змісту норми, але не її тлумачення [23, с. 33].

Оскільки юридична герменевтика вважалася прозахідною буржуазною наукою, відповідно, вона була ворожою для пануючої ідеології. Крім цього, панувала думка, що теорія тлумачення взагалі не є окремим напрямком дослідження, адже, не маючи під собою наукового підґрунтя, вона розглядалася у зв'язку з іншими суспільними науками [23, с. 33].

При цьому, не можна стверджувати, що радянські науковці не торкалися проблематики юридичного тлумачення. Так, зазначений аспект вони досліджували через такі поняття, як з'ясування та роз'яснення змісту норм. З'ясування – це внутрішній процес розуміння норми інтерпретатором, а роз'яснення – це зовнішнє вираження результату з'ясування для інших осіб. В цьому, за словами З.А. Загинеї, криється відповідність елементу герменевтики – розумінню [23, с. 34]. В межах радянського підходу роз'яснення являє собою «виклад державної волі, вираженої в нормативних актах» [23, с. 34]. Таке роз'яснення може відбуватися шляхом застосування різних методів юридичного тлумачення, зокрема, граматичного, логічного, історико-політичного, систематичного тощо [23, с. 34]. З цього можна зробити висновок, що радянська правова доктрина визнавала існування та застосування практичних інструментів юридичного тлумачення. Деякі радянські вчені також частково торкалися тематики герменевтики. В межах цієї позиції право розглядалося як таке, що проявляється через текст (норми). Цей текст безпосередньо впливав на те, як люди розуміють право. Тому, щоб зрозуміти право, треба тлумачити його текст. Проте такий підхід також був обмежений марксистською ідеологією та методологією матеріалістичної діалектики [23, с. 34].

Дійсно, якщо звернутися до наукових праць українських правників радянського періоду, можна прослідкувати реальний стан юридичної герменевтики у цей час. Так, відомий на сьогодні український правник П.М. Рабінович, в своїй рецензії 1972 року на книгу А.Ф. Черданцева про технологію

юридичного тлумачення, погоджується, що право, по суті, є вираженням думок законодавця у певній формі. Власне, роль юридичного тлумачення і є способом пізнання цієї волі [35, с. 114]. Окремо автор також аналізує поняття конкретизації права, не погоджуючись із Черданцевим, що воно являє собою «процес виведення більш конкретних норм». П.М. Рабінович критично оцінює це визначення, наголошуючи на невизначеності поняття «більш конкретні». В цьому контексті він також додає про необхідність визначення меж такої конкретизації. Так, він пропонує вирішити це питання шляхом залучення лінгвістичної семіотики та логічної семантики [35, с. 114]. Отже, з наведеного твердження випливає, що в радянський період юристи досить обережно ставилися до ідей, які передбачали можливість ширшого розуміння змісту правової норми, що виходить за межі її буквального тлумачення. Відтак домінуючими залишалися підходи, відповідно до яких тлумачення правових норм зводилося переважно до з'ясування значення слів, що передають їх зміст, а також до аналізу логічної структури норми. Таким чином, юридичне тлумачення здійснювалося на основі формально-догматичних методів пізнання в межах марксистсько-ленінської методології.

Крім цього, автор також аналізує співвідношення понять юридичної кваліфікації фактів та тлумачення, які, на його погляд, є тісно пов'язаними. Щоправда, як автори рецензії, так і автор самої книги, погоджуються, що ці поняття слід розрізняти у зв'язку з тим, що тлумачення передуює кваліфікації. Автори, критикуючи деякі тези Черданцева, наголошують на відмінності права від моралі та естетики, оскільки право, на відміну від цих категорій, має бути раціональним [35, с. 115].

Застосування методів юридичного тлумачення, зокрема, таких, як системний, граматичний, логічний, історичний та функціональний, не заперечується, проте, знову ж таки, обмежується. Відтак системний метод має спиратися не на місце норми в нормативно-правовому акті, а на її зв'язок з іншими нормами. Таким чином, задачею інтерпретатора є пошук відповідних статей, які мають функціональний зв'язок один з одним. Щоправда, в такому

випадку йдеться не зовсім про застосування відсилочних чи бланкетних норм, адже етап пошуку таких норм – це лише початкова стадія, що передує тлумаченню, проте ще не є ним [35, с. 115]. Крім того, критиці автора книги піддається телеологічний (цільовий) метод тлумачення в тому розумінні, в якому прийнято сприймати його зараз. Натомість пропонується інший підхід, відповідно до якого тлумачення цілей норми досягається через застосування всіх інших методів тлумачення. Рецензенти, не погоджуючись із цим, наголошують на тому, що телеологічний метод тлумачення є самостійним та окремим методом. Це пояснюється тим, що кожна норма не лише формулює правило поведінки, а й спрямована на досягнення певної мети, і, власне, ця мета впливає на розуміння допустимих варіантів поведінки [35, с. 115].

Що стосується функціонального тлумачення, то тут рецензенти також критикують підхід автора. Відтак, Черданцев стверджує, що функціональний метод тлумачення сприяє з'ясуванню оціночних термінів шляхом звернення до конкретної ситуації, коли в законі відсутнє їх визначення. Проте така спроба «розширити» поле застосування функціонального методу була піддана критиці з тих причин, що такий підхід створює ситуацію, за якої на зміст норми фактично впливають певні змінювані фактори (тобто певна ситуація). Проте на погляд рецензентів, оціночні терміни не залежать від умов конкретної ситуації, адже, так чи інакше, ці поняття мають певне значення в межах правової системи, а тому не можуть бути повністю невизначеними [35, с. 115].

Підсумовуючи, автори рецензії зазначають, що законодавець не в змозі передбачити та вплинути лише на суспільне значення фактів. Тобто, сам факт не змінюється, але змінюється його оцінка суспільством, яка підлягає окремій кваліфікації на основі оціночних понять. Проте кваліфікація та тлумачення, на думку авторів, – це різні процеси. Адже кваліфікація – це застосування норми до конкретного факту, а тлумачення – це з'ясування змісту цієї норми. Наостанок автори додають, що зовнішні фактори, тобто соціальні, політичні умови чи конкретна ситуація, не є частиною права [35, с. 115-116].

В своїй іншій роботі П.М. Рабінович аналізує питання реалізації норм соціалістичного права. Власне, він пише, що напрямком реалізації права є перш за все виховання в населення поваги до радянських законів [36, с. 61]. Наприклад, з початку становлення Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) в 1923 році було введено в дію Цивільний кодекс УРСР. Розширювальне тлумачення його норм допускалося лише у виняткових випадках – якщо необхідно захистити інтереси робітничо-селянської держави та трудящих мас [37, с. 16]. У статті 1 редакції Цивільного кодексу УРСР 1963 року за його завдання ставилося регулювання майнових і особистих немайнових відносин з метою забезпечення матеріально-технічної бази комунізму. В цій же статті далі зазначається, що «господарське життя УРСР визначається і спрямовується державними планами економічного і соціального розвитку». Крім цього, в статті 5 ЦК УРСР встановлено, що цивільні права підлягають законній охороні лише в тому випадку, якщо вони не суперечать їхньому соціальному призначенню в умовах соціалістичного суспільства, орієнтованого на побудову комунізму. В частині другій цієї ж статті вказано, що громадяни і організації мають здійснювати свої права не лише дотримуючись законів, а й правил соціалістичного співжиття і моральних принципів суспільства, що будує комунізм [38].

Аналіз наведених норм свідчить, що вони містять велику кількість оціночних понять, а також інших категорій, які підлягають широкому тлумаченню. Таким чином, виникає певна суперечність між науковими підходами до юридичного тлумачення, зазначеними вище, та, власне, практикою застосування норм. Адже для того, щоб реалізувати таку норму до конкретного випадку, необхідно здійснити тлумачення таких оціночних понять, як, наприклад, «правила соціального співжиття», а це, відповідно, передбачає широку дискрецію суду. З одного боку, в радянській доктрині юридична герменевтика піддавалася критиці як буржуазна наука, яка служить на користь ворогам трудящого народу, а розширення змісту норми до особливостей конкретної ситуації вважалося неприпустимим. З іншого боку, коли питання

стосується пануючої ідеології, то застосування в законодавстві оціночних понять, зміст яких не може бути встановлений без урахування конкретних обставин їх реалізації, було виправданим.

Повноваження суду, в цілому, були доволі обмеженими на практиці. Наприклад, судовий прецедент взагалі не розглядався як джерело права в радянській доктрині. Роль суду обмежувалася виключно застосуванням закону без жодних правотворчих функцій. Ю. Цуркаленко пояснює це тим, що вся радянська правова доктрина була спрямована на забезпечення соціалістичної законності, яка вимагала беззаперечного дотримання норм закону. Надалі вона, посиляючись на слова радянського вченого, зазначає, що застосування певного закону та його тлумачення вичерпувалися конкретним випадком, до якого його застосовували [39, с. 103]. Тобто застосувати за аналогією висновки цього рішення не допускалося. Таким чином, правоінтерпретаційна діяльність суду була обмеженою та не породжувала нових правових норм. При цьому деякі вчені все ж висловлювалися менш категорично, зазначаючи, що суди мали можливість, наприклад, заповнити прогалину законодавства. Проте лише суди вищих інстанцій мали право надавати вказівки щодо регулювання того чи іншого питання через власні висновки, тим самим виробляючи нові норми права. Наприклад, висновки Верховного суду мали обов'язковий характер для судів нижчих інстанцій при вирішенні інших справ. Водночас ці висновки були не новими нормами, а доповненням до нормативного акта та розкривали його зміст [39, с. 103]. Як пише Ю. Цуркаленко, в Конституції СРСР 1956 року існувала норма, яка уповноважувала Верховний суд надавати роз'яснення всесоюзного законодавства. Продовжуючи, авторка зазначає, що позиції щодо місця висновків Пленуму Верховного суду СРСР в радянській правовій системі були неоднозначними. З одного боку, вони розглядалися в якості джерел права і, більше того, сприймалися на рівні підзаконних актів, з іншого – така позиція заперечувалася, хоча й визнавалося, що Верховний Суд має право виходити за межі своїх повноважень [39, с. 103].

В цьому контексті слід навести практику Верховного суду СРСР. Так, в постанові Пленуму Верховного суду СРСР від 18 березня 1963 року щодо суворого дотримання законів при розгляді судами кримінальних справ, суд виявив проблеми застосування норм кримінального закону та розтлумачив порядок їх правильного застосування [40]. Також в Постанові Пленуму №12 від 3 вересня 1976 року фактично було здійснено тлумачення норми Кримінального кодексу щодо автотранспортних правопорушень. Таким чином, суд надав роз'яснення судам нижчих інстанцій, в діяльності яких виникали труднощі із розумінням відповідної статті 211 Кримінального кодексу РСРФР та кодексів інших республік. В цьому висновку суд фактично надав тлумачення щодо правильної кваліфікації кримінального правопорушення, розмежовуючи відповідальність залежно від того, чи порушення стосується правил безпеки руху транспорту, чи правил виконання робіт і охорони праці [41].

В Конституції СРСР 1977 року норма, про яку зазначала Ю. Цуркаленко вже була відсутня. В главі 20 Конституції регулювались виключно загальні порядок та засади судочинства в СРСР та республіках. Єдине, що в ст. 153 було вказано, що Верховний Суд СРСР є найвищим судовим органом СРСР, який здійснює нагляд за судовою діяльністю інших судів СРСР та республік [42]. Тобто, ймовірно, це означає, що Верховний Суд переглядає рішення судів нижчих інстанцій, тим самим здійснюючи тлумачення норм та узагальнюючи практику їх застосування. Аналогічне положення міститься і у Конституції УРСР [43]. Так, наприклад, в Постанові Пленуму Верховного суду СРСР №2 від 03.02.1978 щодо судової практики у справах про контрабанду суд надав роз'яснення щодо застосування цих положень на практиці, надавши критику застосування норм судами нижчих інстанцій та здійснивши їхнє тлумачення. Відтак суд звернув увагу на те, що суди неправильно застосовують положення про контрабанду в контексті визначення джерел придбання і каналів збуту предметів контрабанди, по-різному визначають долю засобів для транспортування контрабандного товару. Також суд наголосив на відсутності єдності у кваліфікації цього злочину судами союзних республік. Таким чином,

суд найвищої інстанції СРСР розтлумачив нижчим судам, що необхідно розуміти під незаконним переміщенням товарів через кордон з СРСР; під спеціальними сховищами; під обманним використанням митних та інших документів; розміром контрабанти і їх вартості; а також під суб'єктивним складом відповідного правопорушення тощо [44]. Тому можна зробити висновок, що зміни Конституції СРСР щодо регулювання діяльності Верховного Суду СРСР залишили за ним компетенцію здійснювати тлумачення законодавчих норм з метою їх уніфікованого застосування судами республік.

Таким чином, можна зробити висновок, що юридичне тлумачення в радянський період, зокрема в 70-80-х роках ХХ століття, в цілому, було предметом вивчення правників, проте всі відомі дослідження були значно обмежені вимогами пануючої ідеології. Тому особливість юридичного тлумачення в радянський період полягала в тому, що її реальний стан на практиці та в теорії значно відрізнявся.

Розвиток юридичного тлумачення на теренах сучасної України розпочався ще в XI-XII століттях. Про це свідчить, зокрема, існування таких історико-правових пам'яток, як «Руська правда», «Повчання» Володимира Мономаха та твори митрополита Іларіона. Кодифікація правових норм в часи України-Русі свідчить про високий рівень розвитку правової системи того часу. Втім, поступовий занепад Київської держави призвів до зміни політико-правової ситуації на теренах сучасної України. Вже починаючи з кінця ХІХ століття, можна виділити окремі аспекти розвитку юридичного тлумачення в Україні, хоч і не в умовах її незалежності. Так, найбільш відомими представниками української правової школи кінця ХІХ – початку ХХ століття були Є.В. Васьковський та його сучасник М.І. Гредескул. Зазначені правознавці були одними із тих, хто досліджував окремі аспекти юридичного тлумачення та герменевтики, зокрема. Аналіз їхніх праць дозволяє зробити висновок, що ставлення до ролі юридичної герменевтики було неоднозначним. Є.В.

Васьковський був прихильником розвитку юридичної герменевтики. Незважаючи на те, що завдання юридичної герменевтики він тісно пов'язував із пошуком волі законодавця, його погляди видаються досить прогресивними на той час. Більше того, він здійснив одне з найбільш комплексних досліджень юридичного тлумачення на той час. М.І. Гредескул висловлював критичні погляди на юридичну герменевтику, наголошуючи, що вона так і спромоглася сформулювати ефективні та уніфіковані правила тлумачення. До того ж, на його погляд, тлумачення – це процес, який взагалі не може бути регламентованим будь-якими правилами.

Прихід радянської влади вплинув на формування нової правової системи, яка перебувала в прямій залежності від пануючої ідеології. Юридична герменевтика не була предметом вивчення радянських правників, адже вважалася західною, а отже, ворожою наукою. Тому цей період в Україні вважається найбільшим занепадом юридичної герменевтики. В цілому, місце, яке відводилося юридичному тлумаченню в радянській Україні, обмежувалося виключно способом пізнання волі законодавця, яку він виклав у формі закону. При цьому аналіз норм Конституції та нормативно-правових актів СРСР та УРСР, зокрема, а також судової практики свідчить, що законами Верховному Суду надавалися повноваження щодо роз'яснення для нижчих судів законодавчих норм. Щоправда, ставлення до таких актів судової інтерпретації було неоднозначним, зокрема в контексті того, чи можна вважати їх джерелами права. Позиції щодо цього питання відрізнялись, адже з одного боку висновки Верховного суду були обов'язковими для судів нижчих інстанцій, але з іншого боку він не міг створювати фактично нові правові норми і доповнювати ними закон.

В наступному розділі пропонуємо розглянути подальший розвиток юридичної герменевтики уже в сучасній Україні, проаналізувавши доктринальні підходи, а також наявну та потенційну практику застосування методів юридичної герменевтики.

3. ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА В СУЧАСНОМУ ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

3.1. Розвиток юридичної герменевтики в незалежній Україні

Зі здобуттям незалежності в 1991 році в Україні розпочався новий етап розвитку правової науки. Підходи до розуміння права та його ролі в суспільстві поступово почали переходити від радянського позитивізму до ідей демократії та верховенства права. З цього часу для правничої науки відкрилось широке поле для досліджень, яке більше не було обмежене пануючою ідеологією. Це посприяло розвитку різноманітних наукових підходів та плюралізму думок, що в результаті відобразилось на нормотворчій та правозастосовній діяльності, в тому числі на дослідженні ролі юридичного тлумачення та герменевтики, зокрема.

Попри це, в науковому колі доволі довгий час панувала думка, що роль юридичного тлумачення полягає насамперед в пошуку волі законодавця, закладеної ним в нормативний акт. Аналіз історико-правового розвитку підходів до юридичного тлумачення в Україні свідчить про домінуючі позиції такого розуміння правоінтерпретаційної діяльності, зокрема в дореволюційний та радянський період. Проте на сьогоднішній день серед науковців та практиків все більше набирають поширення ідеї щодо неефективності такого підходу. Це пов'язано з тим, що волю законодавця занадто складно або ж взагалі неможливо визначити [45, с. 5]. В цьому контексті слушною є думка М.І. Козюбри, яку він висловлює в своїй статті, присвяченій аналізу принципу герменевтичного трикутника. Оскільки М.І. Козюбра брав безпосередню участь у розробці Конституції України, професор на прикладі конституційної норми, яка

встановлює принцип єдиного громадянства в Україні, доводить, що пошук волі, закладеної в норму законодавцем, не може вважатися основним завданням юридичного тлумачення. Власне, ключова проблема статті 4 Конституції України полягає в тому, що вона передбачає абсолютно різні варіанти тлумачення, якщо слідувати лише меті пошуку наміру законодавця. Така ситуація спричинена тим, що всередині робочої групи позиції щодо призначення цієї статті відрізнялися. Одна частина групи вважала, що в Україні не може бути подвійного громадянства, але стосувалось це громадянства України і окремо громадянства її частини, тобто Автономної Республіки Крим, де на момент підготовки Конституції тривала політична криза, що створювала загрозу кримського сепаратизму. Таким чином, частина робочої групи вклала в цю норму мету запобігти відповідним сепаратистським проявам. В той же час інша частина наполягала на тому, щоб стаття охоплювала виключно випадки громадянства декількох держав [45, с. 6]. Тому, по суті, норма була прийнята шляхом компромісу, оскільки за своїм буквальним змістом вона є нейтральною і її практичне застосування потребує проведення складного інтерпретаційного процесу, який має враховувати реальний стан суспільства, правові, політичні та інші аспекти. Аналогічно, пошук волі законодавця, закладеної в норму, яка була прийнята в умовах тоталітарного режиму, за словами правознавця, також буде не лише малоефективним, а й матиме негативні наслідки для верховенства права та демократії в цілому [45, с. 7].

Звісно, що для загального контексту розуміння норми дослідження первісної мети її створення не варто повністю виключати. Проте зазначений приклад є підтвердженням того, що тлумачення норми з точки зору того, яку мету вкладав в неї законодавець, не є основним завданням юридичного тлумачення. Сліпе слідування волі законодавця може призвести до неоднозначного застосування норми або навпаки – норма втратить свою ефективність, що призведе до її неспроможності регулювати суспільні відносини, що стрімко змінюються. В цьому контексті слід погодитись із позицією Г.-Г. Гадамера, яка вже наводилась в одному з попередніх підрозділів,

що історичний контекст прийняття закону може бути важливим для історика, але для правника значення матиме зв'язок норми із конкретною ситуацією, яку така норма покликана розв'язати.

М.І. Козюбра також здійснює критичну оцінку ще одного підходу деяких дослідників до визначення мети юридичного тлумачення. Так, у юридичній науці побутує позиція, відповідно до якої основною метою тлумачення є пошук об'єктивного змісту норми або її істинного смислу. Відповідно до історико-правового аналізу, проведеного в попередніх підрозділах, можна зробити висновок, що такою об'єктивною істиною довгий час вважалася саме воля законодавця, вкладена в норму [45, с. 7].

Проте, як зазначає професор, цей підхід також не є ефективним. Це пояснюється тим, що в процесі тлумачення значну роль відіграє особа інтерпретатора [45, с. 7]. Як зазначає А. Бернюков – тлумачити норму необхідно в реальному контексті, відповідно до ситуації, в якій її треба застосувати. Сам інтерпретаційний процес залежить в тому числі від інтелектуально-вольової складової особи інтерпретатора [46, с. 18]. Наприклад, результати тлумачення одного й того ж тексту в юриста та лінгвіста будуть різними. Лінгвіст буде керуватися відомими йому мовними засобами, правилами та намагатиметься віднайти значення кожного слова, послуговуючись їх визначеннями в словниках. При цьому правник буде тлумачити норму відповідно до конкретної ситуації, в якій її треба застосувати, тобто спиратиметься на загальний контекст. Це не виключає можливість більш розширеної інтерпретації норми, коли перед юристом стоїть задача досягти за допомогою тлумачення найбільш справедливого рішення [45, с. 7-8]. Крім цього, юридичне тлумачення тісно прив'язане до часових рамок та правової реальності. Також професор, подібно до Г.-Г. Гадамера, наводить порівняння завдань юриста та історика в процесі тлумачення. Відтак історик досліджує історію закону та первісний смисл, який в нього вклав законодавець. Тобто, його цікавлять в першу чергу історичні передумови його прийняття, а тому історик досліджує сам текст нормативно-правового акта та дотичні до нього документи, а також суспільні, політичні,

моральні та інші аспекти, які спричинили його ухвалення [45, с. 9]. Юрист же розглядає норму з перспективи її практичного застосування.

Отже, юридичне тлумачення є процесом інтелектуально більш складним. Це підтверджується відомим висловом Ф. Шлейєрмахера, який зазначив, що інтерпретатор має розуміти автора та його працю краще, ніж їх розуміє сам автор. Г. Радбрух в цьому контексті також додав, що: «Закон може бути мудрішим за його розробників». Філологічне чи історичне тлумачення, на відміну від юридичного, не може досягти відповідного рівня розуміння правової норми [45, с. 9].

Крім цього, пошук об'єктивного смислу неможливий через множинність підходів до розуміння самого поняття смислу. Тобто, не існує єдиного смислу як такого, оскільки невідомо, що розуміти під цим поняттям: намір автора, буквальне значення тексту відповідно до буденної мови чи юридичної термінології, соціальну чи політичну функцію тексту, його місце в нормативній системі тощо [45, с. 7].

Таким чином, основна ідея позиції М.І. Козюбри вкладається у такий собі принцип герменевтичного трикутника, відповідно до якого інтерпретація має відбуватися у взаємозв'язку між автором тексту (законодавцем), самим текстом (законом, нормою) та інтерпретатором [45, с. 9]. Загалом, професор висловлює подібну позицію до висловленої Г.-Г. Гадамером та доповнену А. Кауфманом, відповідно до якої тлумачення – це процес актуалізації права. Оскільки закон є абстрактним, його інтерпретатор має широке поле для креативності, але за умови дотримання при цьому принципів верховенства права. Такий підхід свідчить про поступовий відхід від позитивістських догматичних ідей та підкреслює необхідність розуміти інтерпретаційну діяльність у її зв'язку з особливістю конкретної епохи [45, с. 9].

О.О. Мережко також сприймає юридичну герменевтику як найбільш ефективний метод пізнання права, оскільки право як таке тісно взаємопов'язане із тлумаченням [47, с. 159]. Правознавець виділяє три основні категорії герменевтики – розуміння, тлумачення та застосування [47, с. 159]. На погляд

дослідника, герменевтика є наукою, яка досліджує тлумачення, проте він наголошує, що єдиного підходу до розуміння її концепції немає і вона піддається багатьом інтерпретаціям [47, с. 159]. Він також підтримує ідеї Г.-Г. Гадамера щодо завдання герменевтики, яке полягає не в тому, щоб зібрати певний набір інструментів тлумачення, а в тому, щоб досліджувати зв'язок тексту та інтерпретатора, який виникає в цьому процесі. Він додає, що герменевтика не ставить за мету віднайти єдино правильне розуміння тексту, адже це, по-перше, неможливо, по-друге, в цьому немає необхідності. Власне, в цьому проявляється один із важливих принципів герменевтики «достатності розуміння», який полягає в тому, що інтерпретатор досягає того розуміння тексту, якого йому достатньо для вирішення певної ситуації [47, с. 159]. Крім цього, науковець наголошує на багатогранності юридичної герменевтики та її зв'язку з гносеологічними, семіотичними, діалектичними, антропологічними, аксіологічними, діалогічними, конфліктологічними та феноменологічними аспектами [47, с. 159-162].

На його думку, невирішеною проблемою, з якою стикається юридична герменевтика, є співвідношення тлумачення та правотворчості, а саме невизначеність меж, з яких тлумачення переходить у правотворчість. Крім цього, іншим проблемним аспектом виступає питання ідентифікації та пошуку «апріорних основ, які слугують фундаментом взаєморозуміння і розуміння в рамках конкретної герменевтичної спільноти, а також між різними герменевтичними спільнотами» [47, с. 161].

Д.В. Ляшко також звертаючись до ідей Г.-Г. Гадамера та М. Гайдеггера в контексті дослідження герменевтики, зазначає, що тлумачення – це динамічний процес взаємодії тексту та інтерпретатора. Таким чином, інтерпретатор формулює смисл норми безпосередньо в ході її тлумачення, пристосовуючи до конкретної ситуації [48, с. 189]. Аналізуючи межі судової правотворчості, автор додає, що практичним втіленням цих ідей є застосування судами аналогії права, яка необхідна їм для усунення прогалин нормативного акта, її неактуальності або пов'язана із відсутністю правової практики в контексті певного питання.

Підсумовуючи, автор додає три основні функції тлумачення: компенсаторну, адаптивну та уніфікуючу. Відповідно, кожна з цих функцій спрямована на «заповнення прогалин, пристосування норм до нових соціальних реалій та забезпечення єдності правозастосування через позиції Верховного Суду) [48, с. 189].

В.І. Кістяник розглядає модель герменевтичної аргументації, фактично аналізуючи її в межах принципу герменевтичного кола. Її суть, на погляд автора, полягає у розв'язанні суперечностей між цілим та частиною [49, с. 24, 34].

На погляд В.А. Трофименка, західні та вітчизняні підходи до юридичного тлумачення принципово відрізняються [50, с. 46]. Відтак, українській правовій науці та практиці прийнято вважати, що суть юридичного тлумачення полягає саме в пошуку наміру законодавця, вкладеного в закон [50, с. 46]. Натомість в західній юриспруденції, на погляд автора, ідеї філософської герменевтики набули значного поширення. За його словами, в основі юридичної герменевтики лежать філософські вчення М. Хайдеггера, Г.-Г. Гадамера та П. Рікера [50, с. 45]. Відтак основна суть тези автора полягає в тому, що західні судді активно застосовують методи юридичної герменевтики у своїй діяльності, зокрема, метод герменевтичного кола [50, с. 45]. Це проявляється в тому, що судді є творцями «живого права», тобто вони не формально застосовують законодавчі норми, а пристосовують їх до реального життя. В цьому, на погляд автора, і полягає принцип герменевтичного кола. Суддя використовує власні знання та уявлення про справедливе, а законодавчі норми використовує лише в якості орієнтира [50, с. 46]. Про інші особливості розуміння юридичної герменевтики в інших правових системах більш детально буде зазначено в підрозділі 3.4. Таким чином, дослідник вважає, що українські юристи мають послуговуватися методами юридичної герменевтики, оскільки без них неможливо дійти справедливого рішення у справі. Суддя має послуговуватися методом герменевтичного кола, тобто він має усвідомити передумови розуміння закону та винести рішення на основі цього усвідомлення [50, с. 46].

О.В. Ремізова, досліджуючи методи юридичної герменевтики в діяльності суддів, наголошує на необхідності збереження законодавства в актуальному стані. Оскільки закон сформульований загально, перед суддями постає складне завдання застосувати його до конкретних ситуацій, кожна з яких має свою специфіку. Дотримання балансу в такому випадку вимагає складної інтелектуальної діяльності. На погляд авторки, сухе та формальне застосування норм закону, коли суддя не намагається конкретизувати норму, є неправильним [51, с. 101]. Юридична герменевтика в цьому аспекті якраз і виступає тим методом, відповідно до якого тлумачення правової норми має відбуватися у зв'язку із конкретними умовами. Здійснюючи таке тлумачення, судді демонструють вершину юридичної майстерності [51, с. 102]. В своїй іншій роботі авторка також зазначає, що герменевтика – це не просто метод, але й «подія мистецтва». Водночас дослідниця наголошує на різноманітності підходів до суті юридичного тлумачення. Відповідно до першого – мета тлумачення полягає в пошуку авторських замислів за допомогою різних методів інтерпретації. Згідно із другим – під час тлумачення текст розглядається відособлено та незалежно від його автора, формулюючи власний сенс [52, с. 351]. Також процес тлумачення можна розглядати з точки зору ще двох підходів – статичного і динамічного. Перший являє собою, власне, пошук волі законодавця, в той час, як другий, виправдовуючи свою назву, полягає у тлумаченні норм закону відповідно до суспільних відносин, що стрімко змінюються [52, с. 351].

У свою чергу деякими науковцями герменевтика піддається дещо критичній оцінці. Відтак, О.П. Подцерковний висловлює критичну позицію щодо місця герменевтики в сучасній правовій науці. Відтак, дослідник зазначає, що її значення перебільшене вітчизняними науковцями в тому розумінні, що герменевтичні дослідження не спрямовані на формування практичного інструментарію, а є лише філософсько-теоретичним способом осмислення правових норм [53, с. 243]. Науковець додає, що дослідники стали дедалі частіше нехтувати практичними методами юридичного тлумачення. Він не розділяє такої позиції та зазначає, що юридична герменевтика обмежена виключно

теоретичним осмисленням права як джерела ідеї та сенсу, а формально-логічні операції, якими є конкретні інструменти юридичного тлумачення ставляться в один ряд із розкритикованим юридичним позитивізмом [53, с. 244]. Хоча, як стверджує автор, позитивізм не є абсолютно самодостатнім, проте лише він, на його думку, на сьогодні є пристосованим до практики тлумачення. Юридична герменевтика ж є лише її теоретичним додатком. Одним словом, герменевтика наразі є лише теорією, не пристосованою до емпіричного аналізу і майже не виходить на рівень конкретного тлумачення [53, с. 244]. При цьому автор погоджується, що норму не слід тлумачити відповідно до мети, яку в неї заклав законодавець, оскільки норма стає відірваною від волі законодавця та отримує «власне життя» [53, с. 244]. Врешті, автор підсумовує, що герменевтику слід розвивати, зокрема, узагальнивши сучасну практику застосування методів тлумачення, визначивши порядок їх застосування, визначивши проблеми лінгвістики, які впливають на тлумачення тощо [53, с. 249].

Схожу позицію висловлює Я.Л. Москаленко зазначаючи, що юридична герменевтика наразі являє собою виключно теоретичне осмислення юридичного тлумачення та не застосовується на рівні конкретної правової практики. При цьому, авторка не лише критикує, але й намагається самостійно визначити понятійно-категорійний апарат герменевтики. Відтак, вона стверджує, що герменевтика збирає в собі всю логіко-історичну та культурну генезу [54, с. 266]. Тобто, кожен правовий текст формується в певну історичну епоху і в певному культурному середовищі. Таким чином, при здійсненні юридичного тлумачення необхідно враховувати історію виникнення поняття чи тексту та культурний контекст. Крім цього, авторка розглядає право як постійний процес розуміння та інтерпретації, який тісно взаємопов'язаний із особистим життєвим досвідом інтерпретатора та аналогічним досвідом попередніх поколінь. Авторка розділяє позицію, відповідно до якої герменевтика фактично вважається новим типом праворозуміння. Таким чином, право виникає у комунікації між людьми, базується на культурному та духовному розвитку суспільства. Підсумовуючи, авторка формулює поняття та завдання герменевтики, відповідно до яких

герменевтика фактично вважається методологічним напрямком, який реалізується в праворозумінні та досліджує процеси інтерпретації у їх зв'язку з певним світоглядом [54, с. 266-267].

Далі слід розглянути практичні аспекти втілення методів юридичної герменевтики та визначити, чи справді герменевтика залишається на філософсько-теоретичному рівні.

3.2. Методи юридичної герменевтики в практиці Конституційного Суду України

Практична діяльність Конституційного Суду України (далі – «КСУ») надзвичайно тісно пов'язана з юридичним тлумаченням. Відповідно до статті 147 Конституції України КСУ є єдиним суб'єктом, уповноваженим на здійснення офіційного тлумачення Основного Закону України, а також на визначення конституційності законодавчих норм [55]. Таке ж повноваження КСУ закріплено в статті 7 профільного ЗУ «Про Конституційний Суд України» [56].

Відповідно до ухвали КСУ №2-11/2010 від 31.03.2010, на яку посилається В. Топчій, Конституційним Судом було надано визначення поняття офіційного тлумачення. В зазначеній ухвалі останнє зводиться, зокрема, до з'ясування та роз'яснення волі законодавця, яку він вклав у норму. Крім того, в ухвалі наголошується, що офіційне тлумачення та правозастосування – це два різні види діяльності [57, с. 277]. Цю позицію підтримують деякі науковці, зокрема, М.В. Тесленко [58, с. 40]. З цього можна зробити висновок, що в діяльності однієї з судових інституцій, яка покликана забезпечувати панування принципу верховенства права, завданням офіційного тлумачення визнається пошук волі законодавця, вкладеної ним в закон.

В.Є. Скомороха, на якого посилається А. Єзеров, вважає, що завдання офіційного тлумачення полягає в з'ясуванні та роз'ясненні норм Конституції та законів, викладенні результатів цієї діяльності в акті тлумачення. В свою чергу,

В.В. Тихий підходить до розуміння поняття тлумачення як «мети й результату самостійної діяльності з інтерпретації Конституції України й законів України у випадках спеціального звернення певних осіб як засіб обґрунтування, аргументації рішень і висновків під час розгляду справ» [58, с. 39-40]. В.Я. Тацій та Ф.Г. Бурчак не погоджуються з тим, що ціллю тлумачення є з'ясування волі законодавця, зазначаючи, що норму треба розуміти виключно так, як вона сформульована [58, с. 40]. Таким чином, зазначені дослідники критикують будь-яке розширювальне тлумачення Конституції, стверджуючи, що роль КСУ полягає виключно в тому, щоб віднайти недоліки та дефекти у тексті Конституції, а їх безпосереднє усунення є завданням парламенту. В такому випадку КСУ не має права «виправляти» чи модифікувати конституційні норми [58, с. 40]. При цьому наголошується, що КСУ має тлумачити текст Конституції у його зв'язку з суспільними відносинами та уявленнями про природне право, не змінюючи її норми, а вдосконалюючи їх. На останок він додає, що інтерпретація КСУ завжди має місце у його діяльності, зокрема, безпосередньо під час офіційного тлумачення, в процесі визначення питання про конституційність чи неконституційність нормативного акту, а також при розгляді справ про компетенцію державних органів, розгляду скарг про порушення прав і свобод громадян, тлумачення законів України [58, с. 42].

Цікаву позицію щодо офіційного тлумачення висловлює О.В. Ремізова. Основна ідея її підходу полягає в тому, що будь-яке суддівське тлумачення завжди є офіційним. У свою чергу офіційне тлумачення вона поділяє на загальнообов'язкове, обмежено обов'язкове та рекомендаційне. Перше здійснюється КСУ, друге – окружними судами усіх інстанцій і останнє – у позиціях Великої палати Верховного Суду. Окрема думка судді виступає прикладом дискусійного виду тлумачення [51, с. 100].

Досліджуючи роль юридичної герменевтики у сфері конституційного тлумачення, В. Топчій звертає увагу на притаманну їй специфіку. Передусім значення герменевтики в конституційному тлумаченні полягає в тому, щоб результати офіційного тлумачення мали не лише ситуативний характер, а й

зберігали актуальність у довгостроковій перспективі [57, с. 279]. Надалі автор виділяє дві основні особливості конституційного тлумачення, які полягають у наявності процедур, властивих лише офіційному тлумаченню, а також у визначальному значенні його висновків для всієї правової системи. В контексті цього, автор пропонує власне поняття конституційно-герменевтичного процесу, зазначаючи, що він відбувається з урахуванням дискурсу. Дискурсом в цьому випадку виступають певні обставини, які: «...спрямовують законотворця до вживання тих чи інших правничих категорій, термінів, юридичних конструкцій і формул з проекцією на подальше їх правозастосування» [57, с. 278]. Крім того, важливими складовими герменевтики, на погляд автора, є специфіка оформлення правових норм, знання про їх тлумачення, їх правова експертиза та створення інтерпретаційних актів. Зазначені аспекти, як зазначає В. Топчій, охоплюються змістом герменевтичного кола. В цьому контексті цілим є система права, а частиною, безпосередньо, норма, які разом взаємодіють як частина і ціле [57, с. 278].

Здійснивши аналіз рішень КСУ, можна дійти висновку, що в процесі відповідної діяльності судді КСУ використовують різні методи юридичного тлумачення, зокрема, системний, буквальний, телеологічний тощо. При цьому, як зазначає суддя КСУ О. Литвинов, здійснюючи інтерпретацію, суд також активно застосовує методи юридичної герменевтики. Одним із таких методів, за його словами, є герменевтичне коло, суть якого вже неодноразово було розглянуто у попередніх розділах цієї роботи. Таким чином, коли КСУ розглядає питання конституційності певної норми – він завжди здійснює її тлумачення. Оскільки для того, щоб зробити висновок про відповідність певної норми Конституції, йому спочатку треба зрозуміти її зміст. Відповідно, у разі, коли у межах розгляду справи основним завданням КСУ виступає тлумачення правової норми, він передусім оцінює її на предмет відповідності Конституції, оскільки надання офіційного тлумачення неконституційній нормі є неприпустимим [59, с. 78-79].

Колишній суддя КСУ А. Головін, аналізуючи герменевтичні категорії з'ясування та роз'яснення, наголошує на їх принциповій відмінності. Оскільки з'ясування – це внутрішній інтелектуальний процес інтерпретатора, який намагається зрозуміти норму для себе. В той час як роз'яснення – це зовнішнє усне або письмове вираження результатів з'ясування [60, с. 48]. На думку судді, саме цим герменевтичним принципом керується КСУ при здійсненні своїх функцій. Крім цього, автор додає ще одне герменевтичне правило, яким послуговуються судді КСУ передбачає, що: «...усталені терміни повинні мати чітко визначений зміст та чітко визначені межі дефініцій, вживання синонімів для заміни один одного є небажаним...оскільки [це] обумовлює необхідність додаткового роз'яснення» [60, с. 50]. Таким чином, юридична термінологія повинна бути позбавлена багатозначності та розумітися однозначно. Ще одним герменевтичним принципом, який властивий інтерпретаційній діяльності КСУ, на погляд А. Головіна є тлумачення норм відповідно до умов конкретної ситуації. Отже, слід зазначити, що КСУ має повноваження тлумачити лише чинні нормативно-правові акти, водночас результати конституційного тлумачення закону, який у подальшому втратив чинність, втрачають своє практичне значення [60, с. 50].

Крім цього, А. Головін наголошує на певних особливостях юридичного тлумачення, які притаманні виключно інтерпретаційній діяльності КСУ. В цьому контексті він наводить аналогічну до позиції О. Литвинова ідею, відповідно до якої КСУ часто здійснює інтерпретацію «неявно», зокрема, при вирішенні питання про конституційність закону. Адже для того, щоб дійти висновку щодо конституційності чи неконституційності закону, необхідно попередньо здійснити його тлумачення, в тому числі з'ясувати зміст кожної норми цього закону та, власне, Конституції. В цьому, знову ж таки, проявляється принцип герменевтичного кола, про який вже було зазначено вище [60, с. 48].

Як приклад цієї тези, суддя наводить рішення КСУ від 16 червня 2011 року №6-рп/2011 у справі щодо конституційного тлумачення норм ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні

1941-1945 років». Незважаючи на те, що конституційне подання стосувалося тлумачення норм закону, у результаті розгляду цієї справи КСУ дійшов висновку про неконституційність окремих положень цього нормативно-правового акта [60, с. 53].

Колишній суддя КСУ М.І. Козюбра в цьому контексті додатково зазначає, що інтерпретатор повинен розуміти творіння певного автора краще, ніж сам автор. З посиланням на Г. Радбруха, суддя також додає, що закон не лише може, а й має бути мудрішим за його творця. Таким чином, оскільки текст Конституції не може бути позбавленим недоліків, інтерпретуючи її норми, судді змушені використовувати різні прийоми юридичного тлумачення для подолання недоліків тексту Конституції. Проте цього може бути недостатньо для прийняття рішення; в такому разі допоміжним інструментом тлумачення виступають певні «ціннісні орієнтири», закладені в Конституцію, іншими словами, правові принципи [61, с. 177].

М. Владимірова, розглядаючи питання ролі юридичної герменевтики у діяльності КСУ, зазначає про те, що, здійснюючи тлумачення Конституції, КСУ буквально стає співавтором її норм. Тобто, здійснюючи інтерпретаційну діяльність, Конституційний Суд не просто тлумачить норму щодо конкретного випадку, він має враховувати, що результати такої інтерпретації, по суті, є субсидіарною правотворчістю [62, с. 48]. За таких умов, тлумачення норми має відбуватися з урахуванням її подальшого розвитку. Таким чином, авторка виділяє наступні аспекти застосування методів юридичної герменевтики у інтерпретаційній діяльності КСУ, як «частина/ціле», «субсидіарний», «імперативний», «сталий», «футурологічний» [62, с. 49-50]. Отже, в межах першого аспекту знову йдеться про принцип герменевтичного кола, відповідно до якого, за словами авторки, кожен акт тлумачення є невіддільною частиною Конституції як цілого. Суть другого аспекту полягає в тому, що Конституція набуває характеру «цілого» завдяки постійному тлумаченню та застосуванню. Відповідно до третього, імперативного, аспекту КСУ зобов'язаний враховувати свої попередні акти тлумачення як «частини цілого» Конституції. Це забезпечує

захист Конституції від судового свавілля. Четвертий, сталий аспект, покликаний забезпечити стабільність правозастосовної діяльності та конституційних інститутів. І, останній, п'ятий аспект, полягає в тому, щоб забезпечити розвиток правових норм у майбутній перспективі [62, с. 49-50].

Вище вже аналізувалося питання сталості висновків КСУ як однієї з особливостей конституційної герменевтики. П.М. Рабінович, аналізуючи причину перетлумачування КСУ власних висновків намагається розглянути це питання, зокрема, й з точки зору герменевтичного механізму [63, с. 9]. В цілому, серед причин того, чому КСУ може відходити від власних попередніх висновків, автор називає, по-перше, неефективність таких правових позицій, тобто їх нездатність забезпечити інтереси суспільства; по-друге, зміну соціальних відносин. Аналізуючи Конституцію України як «живий інструмент», П.М. Рабінович стверджує, що герменевтичні методи є основою правоінтерпретаційної діяльності КСУ. Зокрема, це підтверджується декількома закономірними аспектами. По-перше, текст – це не просто набір певних слів, а система значень, щодо розуміння яких в суспільстві склалася певна домовленість [63, с. 9-10]. Таким чином, текст є системою семантичних значень та знаків – юридичних термінів, речень, слів, які за собою мають певну правову ідею, а також щодо яких в конкретному суспільстві (або ж правовій системі) склалось однакове розуміння. Тобто, тлумачення Конституції України неможливе поза українським мовним та соціокультурним середовищем. По-друге, будь-який текст несе в собі певний смисл. Тобто правова норма – це не просто набір пов'язаних між собою слів, а інструмент досягнення конкретної мети, задоволення потреб та інтересів різних суб'єктів [63, с. 9-10]. При цьому якщо текст є неформалізованим, то він може тлумачитися суб'єктами по-різному, залежно від потреб та інтересів, які переслідує кожен із цих суб'єктів. Таким чином, в процесі застосування норми кожен реципієнт може надавати їй того значення, яке необхідне йому для задоволення власних або чужих інтересів. В контексті цього слід додати, що саме через це не можна ставити пошук волі законодавця, закладену у норму, за основне завдання юридичного тлумачення

[63, с. 9-10]. Автор додає, що роль тлумачення полягає не лише в тому, щоб віднайти смисл, а й в тому, щоб створити його. Тому, здійснюючи тлумачення нормативного акта, інтерпретатор займається в тому числі й «смыслеородженням». На результати тлумачення впливає багато чинників, зокрема, мова, правила комунікації, відповідність інтересів і потреб інтерпретатора та автора один одному. На неоднозначність інтерпретації впливають також різноманітні соціальні чинники, зміна яких обумовлена часом, а також соціально неоднорідністю суспільства [63, с. 10].

Підсумовуючи, слід зазначити, що пошук волі, закладеної в текст Конституції законодавцем не може бути повноцінним інструментом конституційного тлумачення. Адже, за словами Ф. Веніславського, прийняття Конституції України супроводжувалося взаємними поступками та компромісами, які в результаті втілилися у загальних та абстрактних положеннях Конституції. А тому тлумачення Конституції України має ґрунтуватися насамперед на базових конституційних цінностях та принципах права [64, с. 62, 65]. Водночас аналіз підходів до цього питання свідчить про відсутність узгодженої позиції щодо використання методів юридичної герменевтики в діяльності КСУ.

3.3. Юридична герменевтика в різних галузях права та сферах правового регулювання

Як уже зазначалося в одному з попередніх розділів, герменевтика – це теорія, завданням якої є рефлексія над способами тлумачення та дослідження умов інтерпретації тексту [6, с. 54]. Тому можна стверджувати, що юридична герменевтика також здатна досліджувати особливості тлумачення правових актів. Різноманітність суспільних відносин, які є предметом нормативного регулювання, зумовлює вироблення в межах кожної галузі власних

інтерпретаційних підходів. Ключовим аспектом для юридичного тлумачення є галузь права, в якій діє той чи інший нормативний акт, оскільки предмет та сфера регулювання кожного з них є відмінними та мають свої характерні особливості, що прямо відображені в його тексті. Зважаючи на це, підходи до юридичного тлумачення можуть відрізнятися в кожній сфері правового регулювання.

Так, З.А. Загинеї, в контексті розгляду герменевтики кримінального законодавства, зазначає, що юридична конструкція нормативного акта є ключовим аспектом, який сприяє його тлумаченню. Посилаючись на В.М. Косовича, авторка зазначає, що юридична конструкція являє собою «нормативно закріплену модель системи типових структурованих правових явищ, яка є основою для формування нормативно-правових приписів» [23, с. 96]. Крім цього, вона додає, що юридична конструкція є засобом нормотворчої техніки, а також допомагає структурувати нормативний матеріал [23, с. 97]. Ще одним важливим аспектом тлумачення кримінального законодавства, за словами авторки, є дефініції, тобто визначення, які роз'яснюють зміст термінології, яка вживається в кримінальному законі [23, с. 123]. За загальним правилом, дефініціям не властиві ознаки кримінально-правових норм; вони також не застосовуються самостійно, проте вони мають важливе значення для їх розуміння та практичного застосування. Оскільки предмет регулювання кримінального права тісно пов'язаний з обмеженням прав людини та державним примусом, дотримання принципу правової визначеності є ключовою метою кримінального законодавства. Таким чином, дефініції є обов'язковими та використовуються разом із основною кримінально-правовою нормою [23, с. 125]. Як стверджує З.А. Загинеї, дефініції в законі виконують, зокрема, герменевтичну функцію, за допомогою якої «законодавець формулює власну думку про поняття, яке роз'яснюється, намагається надати йому чіткого змісту» [23, с. 125]. Тобто, по суті, роль такої дефініції полягає у тому, щоб посприяти розумінню та тлумаченню кримінально-правової норми. Відсутність визначень законодавчих термінів ускладнює інтерпретацію норм, що може призвести до їх різного розуміння та, відповідно, неоднакового застосування на практиці [23, с. 128].

Хоча, як зазначає авторка, не всі науковці підтримують позицію щодо важливості визначення законодавчих дефініцій. Наприклад, Ю.М. Тодика стверджує, що роль законодавчих дефініцій в тлумаченні перебільшена, оскільки вони, по-перше, не є ідеальними з точки зору законодавчої техніки, і, по-друге, не здатні охопити всі правові явища, які перебувають у постійному розвитку. Тому іноді може навіть знадобитися тлумачення самої дефініції [23, с. 128]. В цілому, з цією думкою можна частково погодитись. Складність формулювання визначення полягає в тому, щоб надати йому найбільш нейтрального змісту для того, щоб охопити ним якомога ширшу сферу застосування. При цьому суспільні відносини, які регулюються тим чи іншим законом, постійно змінюються, додаються нові аспекти правового регулювання, які вже не охоплюються попереднім визначенням. Таким чином, законодавчі дефініції не завжди можуть надати вичерпне розуміння певної норми закону, проте вони все ще залишаються необхідними інструментами юридичного тлумачення. Для формулювання дефініцій важливо дотримуватися правил нормотворчої техніки. По-перше, визначення не можна надавати через слово, яке визначається. По-друге, дефініція не повинна мати негативний характер, тобто починатися із частки «не» [23, с. 131-132].

Повертаючись до аналізу, власне, кримінального законодавства, можна зробити висновок, що особливістю Кримінального кодексу України є, зокрема, використання приміток до статей із роз'ясненням тих чи інших термінів. Примітки використовуються як у Загальній, так і в Особливій частині Кримінального кодексу України. З.А. Загинець наводить позиції різних науковців, які висловлюють власну оцінку такої особливості кримінального закону. Таким чином, одні науковці ставляться до цього нейтрально, зазначаючи, що немає об'єктивних причин не використовувати примітки до статей Загальної частини. Інша частина дослідників, навпаки, стверджує, що примітки не мають місця у Загальній частині кримінального законодавства [23, с. 143]. Водночас, вони все ще є конкретизуючим елементом кримінальної норми та надають можливість використовувати їх при кваліфікації правопорушень [23, с. 147].

У контексті герменевтики цивільного права варто підкреслити її істотні відмінності від герменевтики кримінального права. По-перше, сфера регулювання цивільного права допускається ширше тлумачення, а також застосування аналогії закону і права. По-друге, нормотворча техніка цивільного законодавства має певні особливості. Так, для неї не властиве використання приміток, натомість широко застосовуються різноманітні презумпції. За словами М. Баб'юк та І. Гелецької, презумпції та фікції є необхідними засобами формалізації права та частиною юридичної техніки [65, с. 24, 25].

Відтак, Н.М. Павлюк наголошує на необхідності застосування методів юридичної герменевтики при тлумаченні цивільного законодавства, зважаючи на певні негативні тенденції, які йому властиві. Такими недоліками, на його думку, є суперечності між нормами цивільного законодавства, ускладнення тексту закону, неоднорідність термінології та дублювання понять [19, с. 136]. Як приклад, він наводить частину другу статті 216 Цивільного кодексу України (далі – «ЦК України») в якій зазначається, що «якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною» [19, с. 136]. Основний недолік цієї статті полягає в тому, що залишається незрозумілим, як ця норма співвідноситься із спеціальними правилами про наслідки недійсності окремих видів правочинів. Для того, щоб це зрозуміти, необхідно провести складну інтерпретаційну роботу [19, с. 136].

В якості іншого прикладу можна навести ще один недолік нормотворчої техніки цивільного законодавства, яким є стаття 392 ЦК України, що регулює питання визнання права власності. Цей недолік значно ускладнює застосування цієї норми на практиці. Згідно з цією статтею: «Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності» [67]. За результатами тлумачення цієї статті можна зробити висновок, що у разі втрати правовстановлюючого документа особа також має подати позов про визнання її права власності. Втім, проблема полягає

в тому, що у разі втрати такого документа незалежно від дій третіх осіб, спір не виникає, а тому фактично відповідач, проти якого подається позов, – відсутній [67, с. 19, 20]. Таким чином, щоб застосувати цю норму на практиці, необхідно відійти від її буквального розуміння та вдатися до складної інтерпретаційної роботи. Адже оскільки така норма передбачена законом, кожен має право нею скористатися для захисту свого права. Для того, щоб досягти найбільш справедливого рішення в такій справі, необхідно проаналізувати характер відносин, пов'язаних з визнанням права власності.

В практиці застосування цивільного законодавства суди часто вдаються до розширювального тлумачення норм цивільного законодавства. Таким прикладом є проблематика співвідношення статті 203 ЦК України, яка встановлює вимоги чинності правочину, та статті 3 ЦК України, яка закріплює основні засади цивільного законодавства, зокрема, принцип добросовісності. За загальним правилом, відповідно до п. 1 ст. 215 ЦК України «Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу» [66]. Як зазначає, І.О. Дзера, в цій нормі закріплено вузькі підстави недійсності та йдеться про те, що правочин може бути визнаний недійсним лише з підстав, встановлених законом [68, с. 161]. При цьому, в судовій практиці по спрах щодо фраздаторних правочинів, тобто таких, що укладені на шкоду кредитору, склалась тенденція до визнання правочинів фраздаторними недійсними у зв'язку з їх невідповідності засаді добросовісності, яка закріплена у пункті 6 статті 3 ЦК України у тому разі, якщо вони не підпадають під підстави недійсності, що визначені ЦК або іншими законами. У справі №369/11268/16-ц Велика Палата Верховного Суду зробила висновок, що застосування п. 6 статті 3 ЦК України можливе за умови одночасного посилання на спеціальну норму, яка встановлює підстави визнання правочину недійсним (наприклад, ст. 234 ЦК України) [68, с. 162]. Проте, в судовій практиці виробився широкий підхід, відповідно до якого, можливим стало посилання лише на загальні засади цивільного законодавства, передбачені

ч. 6 ст. 3 ЦК України. Наприклад, у спадкових справах. Як приклад, можна навести Постанову ВС №205/2053/22, де суд дійшов висновку, що відмовляючись від спадщини на користь близького родича, особа-боржник, з якої має бути стягнуто майно на користь кредитора, діє очевидно недобросовісно по відношенню до цього кредитора чим порушує принцип, закладений в п. 6 ст. 3 ЦК України. Тому, як зазначив суд, такий правочин має бути визнаний недійсним з підстав, визначених статтею 215 ЦК України, а не з підстав, визначених ч. 5 ст. 1274 ЦК України, оскільки «з позовом до суду звернулися не сам відповідач, а заінтересовані особи, права яких порушені оспорюваним правочином» [68, с. 163]. Тим самим, на думку І.О. Дзери, суд буквально визнав, що до цього випадку не застосовуються спеціальні підстави недійсності та не послався на норму, якою б було визначено підстави для недійсності відмови від спадщини [68, с. 164]. Таким чином, суд вдається до розширювального тлумачення, що в цьому випадку є таким, що порушує принцип правової визначеності. Прагнення «актуалізувати» норму до сучасних умов може створювати загрози для дії принципів верховенства права. Це в черговий раз доводить необхідність продовжувати подальший розвиток учень про юридичне тлумачення та герменевтику, зокрема.

Особливості юридичного тлумачення властиві не лише певним галузям права, а й окремим сферам правового регулювання. Майже кожна законодавчо урегульована сфера суспільних відносин має свої характерні властивості юридичного тлумачення. У процесі практичної діяльності автора цієї роботи, доводиться часто працювати із законодавством в сфері державного експортного контролю України, що дає змогу виявити особливості тлумачення та застосування профільного закону, яким є Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» а також низки інших підзаконних актів. Предметом регулювання цього законодавства є діяльність українських суб'єктів господарювання, які займаються розробкою, створенням, збутом тощо товарів подвійного використання та/або військового призначення (далі – «контрольовані

товари») і мають намір імпортувати або експортувати відповідні товари. Зазначена діяльність підлягає державному контролю та повинна відбуватися на підставі відповідних ліцензій, які надаються компетентним центральним органом виконавчої влади – Державною службою експортного контролю [69].

Отже, вище у цьому розділі, в межах розгляду особливостей герменевтики кримінального закону, вже було зачеплено питання важливості правових дефініцій для юридичного тлумачення кримінального закону. Аналогічно, у сфері державного експортного контролю законодавчі дефініції складають важливу частину тлумачення профільного закону. При цьому, їх характерною особливістю є те, що більшість із цих визначень не лише сприяють розумінню основної термінології, яка використовуються у відповідних відносинах, вони є необхідними для кваліфікації виду діяльності суб'єкта, який має намір здійснювати міжнародні передачі контрольованих товарів. Так, визначення технології військового призначення або подвійного використання прямо вказує на діяльність, яка підлягає державному контролю. Разом з тим, аналіз такої термінології профільного закону дозволяє визначити її певні недоліки, які ускладнюють розуміння законодавчих норм та їх практичне застосування. Так, поняття базової технології, яке визначається у статті 1 профільного закону, використовується лише щодо товарів військового призначення, проте аналогічного визначення для товарів подвійного використання не наводиться [69]. На практиці це означає, що суб'єкт здійснення міжнародних передач постає перед проблемною правовою невизначеністю, оскільки він не може передбачити, чи підпадає його технологія подвійного використання під експортний контроль та, відповідно, йому складно оцінити, чи необхідно йому отримувати ліцензію (дозвіл). Якщо спробувати проаналізувати це поняття з точки зору мети державного експортного контролю, логіки його регулювання та загальної системи понять, то можна дійти висновку, що базова технологія подвійного використання підпадає під поняття базової технології військового призначення та, тобто є технологією, яка визначає принцип роботи і використання техніки, та елементи технологій, без яких виріб, що відноситься до товару подвійного

використання не може бути створений і використаний. З іншого боку, постає питання, чи не буде таке тлумачення розширенням дискреційних повноважень контролюючого органу. Крім цього, існує ще одна практична проблема узгодженості понять «базової технології» та «необхідної технології», оскільки їх різниця не є очевидною та потребує додаткового тлумачення [69, 70].

Юридична герменевтика відіграє ключову роль у забезпеченні належного розуміння та пізнання конкретних правових відносин, що, своєю чергою, безпосередньо впливає на ефективність правового регулювання. Саме завдяки герменевтичним підходам досягається більш глибоке та обґрунтоване осмислення змісту правових норм, їх цілей і функцій. Особливої ваги це набуває в умовах недосконалості законодавства та неоднорідності судової практики, коли правильне тлумачення правових приписів стає необхідною передумовою забезпечення правової визначеності, справедливості та єдності застосування.

3.4. Характеристика зарубіжних підходів до юридичної герменевтики у контексті розвитку національної правової системи

З метою розгляду питання розвитку української юридичної герменевтики видається слушним здійснити характеристику підходів до герменевтики, які склалися в інших правових системах. Це дозволить визначити характерні особливості української юридичної герменевтики в порівнянні з іншими країнами.

Герменевтичні методи застосовуються як у загальній, так і в континентальній правовій системі. При цьому підхід до юридичного тлумачення та ролі судових органів в правоінтерпретаційній діяльності в обох системах є відмінним. В той час, як для континентальної правової сім'ї властива кодифікація права, а судові рішення базуються на відповідних нормативних актах, в концепції загального права здебільшого переважає роль судового прецеденту. Водночас в сучасних умовах триває поступове наближення цих

систем одна до одної. В континентальній правовій сім'ї все більшої ваги набуває прецедент, а в загальній системі права триває поступова кодифікація. Проте концептуально ці дві системи прийнято розрізняти.

Так, американський дослідник Джордж Г. Тейлор виділяє чотири основні аспекти розуміння ролі юридичної герменевтики в тлумаченні. Перш за все, герменевтика являє собою певний інструментарій для тексту, який вимагає проведення складного інтерпретаційного процесу. Крім цього, герменевтика покликана проаналізувати взаємозв'язок норми та конкретного випадку її застосування з урахуванням часу створення норми. Також герменевтика, як стверджує автор, передбачає «уважність» до іншого. Іншими словами, вона має діалогічну сутність. І, врешті, герменевтика прагне до того, щоб подолати «редукціоністський» підхід до права, тобто його сприйняття як звичайного інструменту регулювання суспільних відносин, акцентуючи увагу на його гуманістичній спрямованості [71, с. 81].

Аналізуючи роль юридичної герменевтики в судовому тлумаченні, автор наводить рішення у справі *Babbitt v. Sweet Home Chapter of Communities*, 515 US 687 (1995), де розглядалося питання вирубки дерев лісопильною компанією на її власній території, проте на якій проживали птахи, що знаходяться під загрозою зникнення. Компанія стверджувала, що вирубка дерев не завдасть шкоди птахам, адже вони можуть змінити своє місце проживання на будь-яке інше місце. Інша сторона справи наполягала на тому, що це зашкодить нормальному існуванню птахів. Основним предметом тлумачення в цій справі був закон, що захищає види рослин і тварин, які знаходяться під загрозою зникнення. Зазначеним законом заборонено «вилучати (знищувати, відловлювати або іншим чином добувати) будь-який вид дикої природи...». Проте закон не регулює випадки, коли відбувається зміна природного середовища існування таких тварин і не визначає, чи є це нанесенням шкоди. Тому питання полягає в тому, як же тлумачити закон у подібній ситуації [71, с. 82].

В межах герменевтичного методу автор пропонує такі підходи до розв'язання цієї ситуації. За загальним правилом тлумачення розпочнеться із

розділу, де закріплені норми, які встановлюють заборону і які містять конкретний перелік заборонених дій. Таким чином, вирубка лісу, очевидно, буде вважатися нанесенням шкоди таким птахам. Проте проблема полягає в тому, що законодавець, надаючи визначення поняття «вилучення (take)», включив до нього невичерпний перелік способів, якими відбувається «вилучення (take)», замість того, щоб прямо вказати, що вилучення передбачає завдання шкоди. Лісозаготівельна компанія наполягала на обмеженому розумінні поняття «take», аргументуючи це тим, що законодавець мав намір встановити обмежений перелік шкоди тваринам. Більше того, поняття описує дії, що спрямовані на безпосереднє, фізичне і умисне завдання шкоди, а не опосередковане, як у цьому випадку. Тому, як зазначає автор, в цій справі важливо визначити, що саме включає в себе поняття «take», чи є воно обмежене тими способами «вилучення», які вказані у нормі закону. Він зазначає, що в такій ситуації необхідно застосовувати герменевтичне правило «*noscitur a sociis*», відповідно до якого слово необхідно тлумачити у взаємозв'язку з іншими словами, з якими воно вживається [71, с. 83]. За такого підходу слово «take» не може тлумачитися ширше за інші слова, що складають перелік заборонених дій. Адже, слідуючи цій логіці, тоді б не було потреби у визначенні конкретних способів нанесення шкоди. Іншим герменевтичним методом, який може бути застосований для вирішення цієї справи, є «правило цілісності акта (the whole act rule)». Цей принцип означає, що норми закону повинні тлумачитися у взаємозв'язку, адже акт — це цілісна система. Так, відповідно до норми закону, уряд може викуповувати землі з метою захисту зникаючих видів тварин [71, с. 84]. Одним із аргументів на захист лісозаготівельної компанії може бути той факт, що замість того, щоб викуповувати землю, держава могла просто заборонити вирубку лісу на підставі іншої норми закону, яка встановлює заборонені види діяльності. Тоді б норма про викуп державою землі не мала б сенсу, якби зміна середовища існування птахів була визнана такою, що наносить шкоду птахам [71, с. 83-84].

Не вдаючись далі в аналіз цих аргументів, можна лиш додати, що вони не призвели до позитивного висновку для компанії, оскільки в результаті суд встановив, що шкода птахам може бути завдана шляхом вирубки дерев, як їх основного місця проживання. Проте в контексті герменевтики наведена справа сприяє визначенню її важливої ролі у судовому тлумаченні. Зокрема, її методологія дозволяє провести складну інтерпретаційну роботу та віднайти в тексті приховані взаємозв'язки. Крім цього, оскільки норми закону часто не можуть надати однозначну відповідь для вирішення певної ситуації, судам (зокрема, в США), приймаючи рішення, доводиться використовувати не лише методи формальної логіки, а й здійснювати практичну оцінку норми, враховуючи контекст, цілі закону та конкретні обставини справи [71, с. 85].

Інший приклад, наведений автором, стосується прийнятої ще в 1791 році Восьмої поправки до Конституції США. Зазначена поправка встановлює заборону на «жорстокі та незвичайні покарання». В контексті цього питання ключовим є вплив часу на актуальність такої норми. Автор пропонує розглянути дискусійне питання, яке полягає в тому, щоб визначити, чи буде вважатися жорстоким і незвичайним покаранням страта за злочин особи віком до 18 років [71, с. 85-86]. В такому разі, за словами автора, слід враховувати, що Восьма поправка була прийнята у 18 столітті, коли страта неповнолітньої особи за злочин не вважалася жорстоким покаранням. Очевидно, із плином часу, зміною підходів у правовій системі, зазначена практика стала вважатися неприпустимою. Тому ключовим, на погляд автора, тут є питання того, на підставі чого судді мають переосмислити її зміст, оскільки текст норми залишився таким самим. Як стверджує автор, деякі впливові судді притримуються позиції, що норму слід розуміти відповідно до змісту, який в неї вклав законодавець. Більшість суддів Верховного суду США все ж наполягає на тому, що цю поправку не слід розуміти буквально, її треба тлумачити відповідно до еволюційного підходу, адже у зв'язку із суспільними змінами така практика страти неповнолітніх осіб стала вважатися жорстоким покаранням [71, с. 86-87].

В цьому, на погляд автора, і полягає основна герменевтична суть. Досліджуючи герменевтику, Поль Рікер висловив ідею семантичної автономії тексту, яка означає, що текст не прив'язаний до його первісного контексту [71, с. 87]. Тобто текст, а в цьому випадку закон, сприймається інтерпретатором відповідно до його власного історичного контексту, відокремлюючи текст від його первісного значення, вкладеного в нього його автором. Ще одним герменевтичним принципом, який діє в цьому випадку, є взаємозв'язок значення і застосування норми. Тут йдеться про те, що на момент прийняття норми її значення не є чітко визначеним, а тому з часом воно може змінюватися та набувати нових ознак [71, с. 87-88]. Більше того, іноді неможливо встановити первісний зміст закону, тому суд, здійснюючи свою діяльність, доповнює його значення відповідно до конкретних випадків застосування. Автор додає, що у подібних справах щодо Восьмої поправки до уваги бралися нові наукові дослідження, які встановили особливості психіки неповнолітніх, тим самим підтверджуючи неможливість застосування до цієї категорії злочинців смертної кари [71, с. 88]. Посилаючись на ідеї Поля Рікера, автор зазначає, що в такому випадку суди застосовують правило «судової уяви», яке полягає в тому, щоб «оцінити, як найкраще застосувати принцип у новому контексті» [71, 88-89].

В цілому, своєму розвитку у США юридична герменевтика завдячує Рональду Дворкіну, який розділяв ідеї Г.-Г. Гадамера. Таким чином, основу підходу Дворкіна до герменевтики складає розуміння тлумачення у його невід'ємному зв'язку із застосуванням у конкретній ситуації. На погляд Дворкіна, інтерпретація є конструктивною, тобто такою, що сприяє формуванню значення закону, а не його пошуку. Крім цього, коли суддя здійснює юридичну інтерпретацію, він має керуватися принципом «цілісності права», тобто розглядати справу через призму розуміння права як твору одного автора – уособленої спільноти, яка виражає узгоджену концепцію справедливості. Таким чином, судам необхідно слідувати двом правилам «відповідності (fit)» та «справедливості (justice)». Тобто, всі рішення суду мають узгоджуватися із рішеннями, прийнятими в минулому, а у межах справедливого виміру обирати

той принцип, який «представляє правову практику в найкращому світлі» [72, с. 10-11].

Зробивши короткий огляд практичного втілення методів юридичної герменевтики судами США, варто проаналізувати відповідне питання в межах континентальної правової системи.

Нідерландський професор Жаар Неге дещо критично ставиться до використання методів юридичної герменевтики у практичній діяльності юристів, зазначаючи, що вони мають використовуватися юристами менше, ніж вони використовуються ними насправді. В цьому контексті автор зазначає, що позитивне право сприяє правовій визначеності та дотриманню принципу демократії. Проте воно може сприяти правовій визначеності лише за умови передбачуваності його застосування. Якщо ж норми позитивного права допускають декілька варіантів тлумачення, передбачуваність їх застосування втрачається. У теорії інтерпретації позитивного права герменевтичні теорії набувають значення саме в ситуаціях множинності можливих тлумачень, тобто тоді, коли позитивне право не є визначальним для змісту права в цілому. Відповідно, такі герменевтичні підходи не впливають безпосередньо на зміст права, а отже, з цієї позиції їхнє значення для правової науки може ставитися під сумнів [73 с. 1].

Французький юрист Бенуаль Морель піднімає аналогічну проблему в контексті конституційного тлумачення кримінальних санкцій. У Франції відповідні питання регулюються відповідно до конституційних та основоположних правових принципів, зокрема, принципу законності, пропорційності та правової визначеності. Таким чином, наведені правові засади фактично вступають у конфлікт із герменевтичними методами, які, з іншого боку, забезпечують свободу розсуду судді [74]. У зв'язку з цим французькими юристами були вироблені особливі герменевтичні методи для тлумачення кримінального законодавства. Відтак, Кримінальна палата касаційного суду при тлумаченні законодавства керується буквальним підходом, що відповідає принципу «*in poenalibus stricta interpretation*» (суворе тлумачення). Зокрема,

такий підхід був застосований у рішенні від 7 грудня 2016 року (№16-80.879), де суд відмовився від використання розширювального тлумачення обтяжувальної обставини за аналогією. В іншому рішенні суд використав розширене тлумачення, оцінивши мету норми щодо умовного покарання з випробувальним строком, і додав до нього нові обов'язки. В межах іншої справи суд визначив межі заборони займатися певною професійною діяльністю. За словами автора, таким чином, суд застосовує норми, приводячи їх у відповідність до конкретної ситуації. Оскільки в більшості правових систем, в тому числі і французькій, кримінальна відповідальність є індивідуалізованою, то герменевтичні підходи, на погляд автора, набувають більшого значення. В такому разі кримінальна норма розглядається у зв'язку із кожною конкретною ситуацією. Це проявляється, зокрема, у випадку, коли, призначаючи покарання, суд враховує особу винного, а також тяжкість правопорушення. Тобто суддя в такому випадку створює нові індивідуалізовані норми. Проте в цьому випадку загальні принципи права все одно виступають певним обмежуючим механізмом такої індивідуалізації [74].

Зі здобуттям незалежності в Україні розпочався новий етап розвитку правової системи, що потягнуло за собою зміну підходів до розуміння права. Це вплинуло на плюралізм підходів до юридичного тлумачення. Оскільки основним орієнтиром для розвитку правової системи став принцип верховенства права, то і роль юридичного тлумачення, як важливого аспекту правозастосовної та правотворчої діяльності, стала все менше зводитися до пошуку волі законодавця, яку він виклав в тексті закону. Це також посприяло відродженню юридичної герменевтики. Відтак її роль стала дедалі менше пов'язуватися із пошуком мети, яку вкладав законодавець у певну норму, натомість у самому процесі тлумачення значну частину стала відігравати особа самого інтерпретатора.

В розділі було також розглянуто окремі аспекти герменевтики у зв'язку з особливостями кожної галузі права та сфери правового регулювання. Відтак

було встановлено, що юридична конструкція нормативного акта має безпосередній вплив на характер тлумачення законодавчих норм. Так, конструкція кримінального законодавства характеризується наявністю приміток та дефініцій. В той же час, для цивільного законодавства властиві презумпції та фікції, а також допускається аналогія. На прикладі сфери регулювання державного експортного контролю можна зробити висновок про недоліки законодавства, які ускладнюють його застосування та вимагають додаткової інтерпретації. Так, наявність в законі визначення базової технології військового використання та відсутність аналогічного визначення для базової технології подвійного використання створює невизначеність для суб'єктів міжнародних передач щодо кваліфікації технології та, відповідно, спричиняє прогалини у правовому регулюванні. У такій ситуації постає питання щодо можливості застосування вже наявного поняття базової технології до товарів подвійного використання. При цьому тут виникає ще одна проблема, відповідно до якої, з одного боку, застосування поняття базової технології виключно до товарів військового призначення може призводити до нерівномірного правового регулювання фактично подібних за своєю природою правовідносин. З іншого боку, поширення змісту цього поняття на товари подвійного використання шляхом тлумачення буде означати розширення змісту закону. Наприклад, через застосування принципу герменевтичного кола, відповідно до якого норма розглядається як частина цілої системи правовідносин у сфері експортного контролю. Додаткові труднощі на практиці виникають також в контексті розрізнення понять базової та необхідної технології, які за своїм змістом є схожими, але позначають різні поняття. Отже, наведене свідчить про необхідність подальшого розвитку юридичної герменевтики з метою вироблення узгоджених підходів до тлумачення законодавчих норм.

Аналіз розвитку юридичної герменевтики в інших країнах свідчить про активне використання методів герменевтики в судовій практиці при вирішенні справ, які не чітко не регулюються законодавчою нормою. Зокрема, такі герменевтичні підходи набули поширення у практиці судів США, тобто в

загальній системі права. В Європі, де фактично зародилась герменевтика, та в системі континентального права, зокрема, методи юридичної герменевтики вдосконалюються з метою пошуку балансу між розширеним тлумаченням норм через застосування таких методів та непорушністю прав людини та верховенства права в цілому. Попри це, можна знайти й критичні позиції щодо ролі герменевтики та її методів, в яких стверджується, що їх використання судами може порушувати принцип правової визначеності. В цілому, в Україні юридична герменевтика хоч і розвивається, та ставлення до неї все ще залишається неоднозначним. На прикладі порівняння обох систем права можна зробити висновок про те, що більшою мірою герменевтика змогла реалізуватися саме у системі загального права, в силу специфіки цієї системи. Тоді як фактор кодифікації правових норм в континентальній системі може гальмувати цей процес, оскільки ключова роль відводиться саме чітко визначеному змісту законодавчих норм.

ВИСНОВКИ

Отже, здійснивши історико-правовий аналіз розвитку юридичної герменевтики в Україні, можна зробити наступні висновки.

Перші вчення про герменевтику зародились ще в античні часи. На їх основі, завдяки зусиллям Ф. Шлейєрмахера, В. Дільтея, П. Рікера, Г.-Г. Гадамера та інших філософів, протягом декількох століть була сформована філософська герменевтика, яка заклала основи для розвитку юридичної герменевтики – вчення про розуміння та тлумачення правових текстів. Основними категоріями, якими послуговується юридична герменевтика, є розуміння, тлумачення та застосування. При цьому наукові підходи до визначення сутності цих понять відрізняються. Спочатку формування універсальної герменевтики відправною точкою розуміння була мова, виражена в тексті чи усно, а також індивідуальність автора, яка проявляється через досягнення авторського стилю, самотності, його життєвого та історичного контексту. Довгий час роль тлумачення пов'язувалась із пошуком та відтворенням авторського наміру. В умовах розвитку філософської герменевтики було сформовано два основні принципи – герменевтичне коло та вислів, відповідно до якого інтерпретатор має розуміти автора краще, ніж автор сам себе розуміє. З подальшим розвитком учень процес розуміння став розглядатись з діалогічної точки зору, тобто через взаємодію тексту та інтерпретатора. Було сформовано позиції, відповідно до яких розуміння та тлумачення розглядалися, як невідривні один від одного процеси, адже розуміння досягається безпосередньо через тлумачення і навпаки. Поряд з цим сформувались підходи, відповідно до яких текст став сприйматись як автономне утворення, здатне функціонувати незалежно від свого автора.

Особливістю юридичної герменевтики виступає те, що, на відміну від усіх інших «спеціальних» герменевтик (філологічної, історичної тощо), вона спрямована на дослідження тлумачення правових норм у зв'язку з необхідністю їх застосування до конкретних життєвих ситуацій. Спираючись на цей аспект, деякі дослідники відмежовували юридичну герменевтику від універсальної, як науки про розуміння, адже вважали, що її мета полягає не стільки в розумінні

правових норм, скільки в їх застосуванні на практиці в межах конкретного випадку. Натомість, Г.-Г. Гадамер визначив, що юридична та інші «спеціальні» герменевтики мають спільну герменевтичну проблему і їх не можна розділяти. Водночас, в межах юридичної герменевтики інтерпретаційна діяльність розглядається фактично як процес актуалізації права. Саме ж право реалізується у герменевтичному процесі.

Отже, можна зробити підсумок, що розвиток юридичної герменевтики тісно пов'язаний із європейською правовою думкою, зокрема із філософсько-правовими концепціями щодо інтерпретації.

При цьому, на відміну від більшості західноєвропейських країн, українська правова система розвивалась під впливом постійних політико-правових змін. Незважаючи на це, українська юридична герменевтика пройшла тривалий історико-правовий розвиток, що сягає часів Київської держави. На ранніх етапах розвитку української правової системи юридичне тлумачення розвивалося в межах звичаєвого права. Про розвиток юридичного тлумачення в цей період свідчить низка історико-правових пам'яток, таких як «Руська правда», «Повчання Володимира Мономаха», твори митрополита Іларіона тощо. Подальше перебування частини українських територій у складі Російської імперії зумовило уніфікацію правових систем, де українська розвивалась під впливом російських імперських правових традицій. Водночас, важливо, що у цей період здійснювались спроби осмислення проблем герменевтики та тлумачення права у працях українських правознавців Є.В. Васьковського та М.І. Гредескула. На основі аналізу їхніх праць можна зробити висновок, що на цьому етапі свого історико-правового розвитку українська юридична герменевтика розглядалася як методологічне підґрунтя для вироблення практичних засобів тлумачення права. У свою чергу, мета юридичного тлумачення фактично полягала в тому, щоб розкрити істинний зміст законодавчої норми, який вкладений в неї законодавцем. Тому в цей період ключовим для правників було вироблення та дослідження практичних методів юридичного тлумачення.

З приходом до влади в Україні більшовиків відбулася перебудова правової системи держави. Так, в умовах пануючої радянської ідеології юридична герменевтика, як ворожа наука, зазнала свого занепаду. Юридичне тлумачення здійснювалося крізь призму марксистсько-ленінської доктрини, що обмежувало плюралізм підходів і зводило інтерпретацію до виявлення волі законодавця, викладеної ним у формі закону. Тому дослідження правової інтерпретації відбувалося виключно в межах аналізу застосування способів юридичного тлумачення, зокрема, системного, функціонального, граматичного тощо.

Сучасний етап розвитку української юридичної герменевтики характеризується поступовим відходом від ідеологізації та формалізації тлумачення і орієнтацією на забезпечення справедливості, верховенства права та захисту прав і свобод людини. В таких умовах юридична герменевтика вступила в новий етап свого розвитку. Наразі в Україні не вироблено уніфікованого підходу до розуміння ролі юридичної герменевтики, але, здійснивши аналіз позицій вітчизняних правознавців, можна виділити наступні основні здобутки у дослідженні проблематики юридичної герменевтики та тлумачення.

По-перше, пошук об'єктивного або істинного смислу норми не є метою юридичного тлумачення. Це пов'язано із множинністю підходів до розуміння цих понять. По-друге, в умовах правової інтерпретації ключове місце займає особа самого інтерпретатора, а точніше його інтелектуально-вольова складова. По-третє, юридичне тлумачення передбачає взаємодію між інтерпретатором, текстом та його автором. По-четверте, правова інтерпретація є процесом актуалізації права, адже в умовах абстрактності закону його норми потребують додаткового тлумачення та конкретизації з метою його подальшого застосування. Тому в процесі тлумачення відбувається наповнення правових норм реальним змістом та забезпечення їх ефективного правозастосування. Водночас умовою такого застосування норм є неухильне дотримання принципів верховенства права, що передбачає орієнтацію на забезпечення прав і свобод людини, справедливості, правову визначеність та недопущення свавільного застосування норм. Герменевтика в цьому контексті займає роль ефективного

методу пізнання права. Водночас вона не є звичайним набором інструментів тлумачення, а має на меті досліджувати цей зв'язок інтерпретатора, тексту та автора.

Водночас відкритими питаннями герменевтики наразі залишаються аспекти визначення меж тлумачення та його співвідношення із правотворчістю. В цьому контексті також варто додати, що така проблема особливо проявляється в процесі тлумачення в межах певної галузі права або сфери правового регулювання, кожна з яких наділена своїми особливими характеристиками. Зокрема, у кримінальному праві такі особливості зумовлені його підвищеними вимогами до правової визначеності норм та суворого дотримання принципу законності, що істотно обмежує межі інтерпретаційної свободи. Серед інших відкритих питань окремі дослідники виділяють також відсутність сформульованого практичного інструментарію тлумачення, зазначаючи, що сучасна юридична герменевтика залишається на філософсько-теоретичному рівні та нівелює значення практичних методів тлумачення. Ще одним проблемним аспектом вітчизняної юридичної герменевтики деякі дослідники виділяють також відсутність узагальненої практики застосування практичних методів тлумачення, а також правил їх застосування.

Порівняльний аналіз підходів до юридичної герменевтики в Україні та деяких зарубіжних країнах дозволяє зробити висновки про їх відмінність. Варто визнати, що здебільшого вони справді ґрунтуються на спільних теоретичних засадах. Водночас практика застосування герменевтичних принципів в США, а також у західноєвропейських країнах свідчить, що у цих правових системах герменевтичні принципи набули більшого ступеня усталеності та системності, ніж в Україні, де цей процес ще перебуває на стадії становлення. Можна припустити, що така ситуація спричинена відмінністю історико-правових та політичних умов розвитку правових систем в цих державах та Україні. Цей аспект можна спробувати пояснити також тим, що законодавство західноєвропейських країн та США було сформоване в інших соціокультурних та історичних умовах і має більш тривалу історію існування, що вимагає

постійної адаптації таких актів до сучасних реалій. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність проведення складного інтерпретаційного процесу. Таким чином, в західних системах, в основі яких лежать філософські вчення про герменевтику, тлумачення є фактично способом суддівської правотворчості, в ході якої судді не формально застосовують закон, а використовують його в якості орієнтира, послуговуючись при цьому своїми власними уявленнями про справедливе. В цьому, на погляд деяких авторів, позиції яких були розглянуті у цій роботі, полягає принцип герменевтичного кола.

В Україні процес становлення юридичної герменевтики ще триває. Такий висновок можна зробити, виходячи з аналізу практики застосування судами принципів герменевтики, зокрема, того ж герменевтичного кола. Водночас, наявність недоліків законодавства, внутрішніх суперечностей правових норм, неоднорідність судової практики вимагає від суддів здійснення складної інтерпретаційної діяльності при їх застосуванні. За таких умов традиційні методи інтерпретації (зокрема, граматичний, системний, телеологічний тощо) не завжди є достатніми для повного розкриття змісту правових приписів та їх справедливого застосування. У таких випадках вагому роль у досягненні найбільш справедливого рішення відіграє особа судді, зокрема, рівень його правової культури та уявлень про справедливість. Позиції щодо способів вирішення проблемних аспектів законодавства та ролі суддів в цьому відрізняються, що свідчить про об'єктивну потребу подальшого розвитку юридичної герменевтики як вчення про тлумачення правових норм з метою уніфікації підходів до юридичного тлумачення. Герменевтика сприяє досягненню взаємозв'язку між змістом правових норм та їх практичним застосуванням. Вона також допомагає розуміти право як живий процес, в якому є глибокий людський зміст, а не лише формальний текст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чулінда Л., Красницька А. Герменевтичне дослідження норм права через лінгвістичні форми вираження. *Наукові записки міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 34. с. 27-30. URL: <http://www.scinotes.mgu.od.ua/archive/v34/8.pdf> (дата звернення 25.04.2026)
2. Лук'янчук О. В. Герменевтика права: еволюція наукових поглядів / О. В. Лук'янчук // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 1. – С. 93 – 96 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6abd8a35-0371-4711-a413-ed6a27b87a46/content> (дата звернення 10.02.2026)
3. Богачов А. Л. Передісторія філософської герменевтики. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 18: Філософія та релігієзнавство. С. 17–21. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7fb560f8-9c65-4396-9a39-8639abc8dd95/content> (дата звернення 10.02.2026)
4. Бакреу А., Шпачинський І. Особливості герменевтики як філософської концепції XX ст. *Young Scientist*. 2019. № 12. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1227/1192> (дата звернення 10.03.2026)
5. Schleiermacher F. *Hermeneutics and Criticism: And Other Writings*. Bowie A, ed. Cambridge University Press. 1998
6. Богачов А. Л. Філософська герменевтика: навч. посіб. Київ: Видавництво «Курс», 2006. 405 с.
7. Истина і метод: Пер. з нім. -- К.: Юніверс, 2000. Т. I : Герменевтика 1: Основи філософ. герменевтики. С. 464. – бібліограф.: 1 с.

8. Ricoeur, P. *Hermeneutics and the Human Sciences* / ed. by J. B. Thompson. Cambridge University Press, 1981- United Kingdom: Cambridge University Press.
9. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упорядник О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/4495/1/2021-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC_%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD.pdf (дата звернення: 26.02.2026)
10. Зверєв Є. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. : 12.00.01. Київ, 2015. 227 с.
11. Grotius H. *The Law of War and Peace* / trans. by F. W. Kelsey et al. Oxford: at The Clarendon Press London : Humphrey, Milford, 1925. 575 p. URL: <https://lonang.com/wp-content/download/Grotius-LawOfWarAndPeace.pdf> (дата звернення 28.04.2026)
12. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 16-20. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f7307fff-da74-4ed8-85fe-0c580aefb49b/content> (дата звернення 24.02.2026)
13. Savigny F. *System of the Modern Roman Law* / trans. from German by W. Holloway. J. Higginbotham, publisher, 1867. 350 p.
14. Бернюков А. Юридична герменевтика ХХ століття: основні здобутки та прорахунки. *Філософія і психологія права*. 2015. № 4. С. 169 – 176
15. Гайдулін О. Правова концепція інтерпретивізму: перспективи розвитку європейської правової герменевтики. *European Private Law and International Arbitration / Європейське приватне право та міжнародний*

- арбітраж*. 2020. Т. 7-8, № 1-2. С. 56–63. URL: https://iusprivatumjournal.online/wp-content/uploads/2020/12/IP_56-63_Gaydulin.pdf (дата звернення 28.04.2026)
16. Гуменний С. Еволюція герменевтичних ідей від античності до нового часу. *Магістерський науковий вісник*. 2016. № 24. С. 130 – 133. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11833/1/Humenny.pdf> (дата звернення: 28.02.2026)
17. Словник - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=тлумачити> (дата звернення: 24.02.2026)
18. Словник - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=інтерпретація> (дата звернення: 24.02.2026)
19. Павлюк Н. Герменевтика в цивільному праві України: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 134 – 137 URL: http://lsey.org.ua/7_2020/35.pdf (дата звернення 24.02.2026)
20. Николина К. Правовий текст як об’єкт юридичної інтерпретації. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 35. С. 28 – 34. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/01/nykolyna_35.pdf (дата звернення: 24.02.2026)
21. Бернюков А. Юридична герменевтика: антропологічна суть. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: Статті учасників Другого всеукраїнського “круглого столу” (м. Львів, 1-2 грудня 2006 року). – Львів: Край, 2007. – 340 с.
22. Білоус О. Співвідношення тлумачення із суміжними правовими поняттями та категоріями. *Соціальні права. Виклики воєнного часу*: зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 6 лип. 2023 р.). – Харків : Право, 2023. – 412 с.

23. Загине́й З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 461 с.
24. Solum Lawrence B. The Interpretation-Construction Distinction. 2010. *Georgetown Law Faculty Publications and Other Works*. P. 95–118. URL: <https://conservancy.umn.edu/server/api/core/bitstreams/5b96acdc-af94-4828-bb5f-4b90a4626b85/content> (accessed: 26.02.2026)
25. Klass, Gregory, Interpretation and Construction in Contract Law. *Georgetown University Law Center*. 2018. С. 1-48 URL: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2971&context=facpub> (accessed: 28.04.2026)
26. Антошкіна В. Основні підходи до розуміння сутності юридичного тлумачення як складного багатоаспектного процесу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Т. 1, № 5. с. 3–10. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/5/tom_1/3.pdf (дата звернення: 26.02.2026)
27. Бойко І. Руська правда та її вплив на становлення і розвиток української правової традиції. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. № 75. С. 3–16. URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/viewFile/11672/11996> (дата звернення: 12.04.2026)
28. Рязанов М. Першоджерела слов'янського права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 43. С. 251–259. URL: <https://www.apdp.in.ua/v43/45.pdf> (дата звернення: 12.04.2026)
29. Малента В. Історичні аспекти становлення тлумачення норм права. *Вісник академії адвокатури України*. 2010. Число 1(17). С. 18 – 21
30. Лук'янчук О. Правова інтерпретація: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Одеса, 2024. 198 с. – с. 39. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/80d1110f-1e77-4865-837c-21ae84fbb20f/content> (дата звернення: 01.04.2026)

31. Корнієнко І. Методологія та методика інтерпретації норм цивільного права у працях Є. В. Васьковського. Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права : МАТЕРІАЛИ Міжнар. науково-практ. конф. до 150-річчя від дня народж. Є. В. Васьк., м. Одеса, 8 квіт. 2016 р. / уклад.: Н. В. Волкова, І. В. Андронов, О. В. Сатановська. Одеса, 2016. С. 43–46. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6343491c-a3d3-4c57-b7d7-a46cf28bec60/content> (дата звернення: 01.04.2026)
32. Васьковский, Евгений Владимирович (1866). Цивилистическая методология : Ч. 1- / Е.В. Васьковский. Учение о толковании и применении гражданских законов / 1 т.; 25. — Одесса : "Экон." тип., 1901. — XXII, 376 с.
33. Корнієнко І. Теоретико-методологічні основи герменевтики у працях Є.В. Васьковського. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 65. С. 301–306. URL: <https://apdp.in.ua/v65/40.pdf> (дата звернення: 01.04.2026)
34. Гредескул, Николай Андреевич. К учению об осуществлении права. Интеллектуал. процесс, требующийся для осуществления права : Социал.-юрид. исслед. / Н.А. Гредескул, прив.-доц. Имп. Харьк. ун-та. — Харьков : тип. А. Дарре, 1900. — 235 с.
35. Рабинович П.М., Вопленко Н.Н. Рецензия на книгу: А. Ф. Черданцев Вопросы толкования советского права. Известия высших учебных заведений. Правоведение. 1972. № 4.
36. Рабинович П. Реализация норм социалистического права (некоторые ценностные аспекты). *Сборник научных трудов*. Проблемы социалистической законности. 1988. № 22. С. 61–66.
37. Васильєв Є. Об'єкти цивільних правовідносин в УСРР у період нової економічної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 14–19. URL: https://lsej.org.ua/6_2019/3.pdf (дата звернення: 15.03.2026)

- 38.Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19630718> (дата
звернення: 20.03.2026)
- 39.Цуркаленко Ю. Джерела радянського адміністративного права як
відображення тоталітарного режиму. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL:
TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2018. С. 100–104. URL:
http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/6/part_1/23.pdf (дата звернення:
20.03.2026)
- 40.Постановление Пленума Верховного Суда СССР «О строгом
соблюдении законов при рассмотрении судами уголовных дел» №2 від
18.03.1963. URL:
[https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15752.ht
m](https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15752.htm) (дата звернення: 20.03.2026)
- 41.Постановление Пленума Верховного Суда СССР «О внесении
дополнения в постановление Пленума Верховного суда СССР от 6
октября 1970 г. №11 «О судебной практике по делам об
автотранспортных преступлениях» №12 від 03.09.1976. URL:
[https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14265.ht
m](https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14265.htm) (дата звернення: 20.03.2026)
- 42.Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних
Республік від 07.10.1977. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007#Text> (дата
звернення: 20.03.2026)
- 43.Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної
Республіки від 19.11.1976. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19761119#Text (дата
звернення: 20.03.2026)
- 44.Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику по
справах про контрабанду» № N 2 від 03.02.1978. URL:

<https://zakononline.ua/documents/show/169350> 169350

(дата

звернення: 20.03.2026)

45. Козюбра М. І. Герменевтичний трикутник та особливості використання його методології в юридичному тлумаченні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. № 11. С. 4–11. URL: <https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/289956> (дата звернення: 10.03.2026)
46. Бернюков А. М. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз) : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.12. Львів, 2008
47. Мережко А.А. Юридическая герменевтика и методология права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. І. С. 159-162.
48. Ляшко Д. Природа та межі судової правотворчості. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026. № 01. С. 186–191. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/APP_01_2026_part-3.pdf#page=186 (дата звернення: 10.03.2026)
49. Кістяник В. Судова аргументація: особливості, порівняльний аналіз та вітчизняна і зарубіжна практика : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.12. Київ, 2021. 215 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d17372a7-a776-4ad4-bdce-0e08330041c2/content> (дата звернення: 10.03.2026)
50. Трофименко В. А. Сучасна юридична герменевтика як механізм тлумачення принципів і цінностей у праві. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. №3(13). - С. 43-52. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/items/942faad2-362e-4165-8e39-77688317b6d7> (дата звернення: 10.03.2026)
51. Ремізова О. В. Застосування методів юридичної герменевтики в професійній діяльності суддів. *Соціологія права*. 2021. Вип. 2. с. 100-

103. URL:
https://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2021/2/2_2021.pdf#page=100 (дата звернення: 15.03.2026)
52. Ремізова О. Сутність та способи інтерпретації права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 350–355. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/3_2020.pdf#page=350 (дата звернення: 15.03.2026)
53. Подцерковний О. Проблеми методології тлумачення в контексті галузевих, зокрема й господарсько-правових, досліджень. *Актуальні проблеми держави і права*. №50. 2009. С. 243 – 250
54. Москаленко Я. Герменевтика як світоглядна засада тлумачення права. *Альманах права*. 2014. № 5. С. 263–268. URL: <https://almanahprava.org/assets/images/issues/05/almanah-prava-05-2014.pdf#page=263> (дата звернення: 15.03.2026)
55. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 16.03.2026)
56. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII: станом на 20 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 16.03.2026)
57. Топчій В. В. Офіційне тлумачення конституційних норм щодо прав людини у парадигмі юридичної герменевтики. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 276-283
58. Єзеров А. Інтерпретаційна діяльність Конституційного суду України. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. с. 38-46. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v6_2014/9.pdf (дата звернення: 16.03.2026)
59. Литвинов О. Тлумачення законодавчої норми під час перевірки її конституційності у справі за конституційною скаргою: теоретичні аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 1. С. 79–85.

URL:

https://ccu.gov.ua/sites/default/files/lytvynov_o_tlumachennya_zakonodavchoyi_normy_pid_chas_perevirky_yiyi_konstytuciynosti_u_spravi_za_konstytuciynoyu_skargoyu.pdf (дата звернення: 16.03.2026)

60. Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 43–54. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/04-2012.pdf> (дата звернення: 16.03.2026)
61. Козюбра М. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 167–180. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3207b43a-c777-4e2b-9d6e-f90b3d2be2f0/content> (дата звернення: 16.03.2026)
62. Владимірова М. Юридична герменевтика і правозастосовна діяльність Конституційного Суду України: грані взаємодії. Верховенство права та місцеве самоврядування. : Тези доп. студентів і аспірантів на III Міжнар. науково-практ. форумі з верховенства права, 10 черв. 2016 р. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f2465b66-5167-4007-9fe6-5baf0867eb69/content> (дата звернення: 16.03.2026)
63. Рабінович П., Гончаров В. Конституція України як «живий інструмент» відображення та врегулювання соціальних змін (у світлі практики вітчизняного конституційного судочинства). *Вісник Академії правових наук України*. 2011. Т. 65, № 2. С. 3–14. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/05b46c3b-ffd4-4b29-8093-162cc783bd08/content> (дата звернення: 16.03.2026)
64. Веніславський Ф. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в механізмі забезпечення стабільності конституційного ладу. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 61–69. URL:

<https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d141d37e-7337-4ed8-889c-2482ad63ac9d/content> (дата звернення: 17.03.2026)

65. Баб'юк М., Гелецька І. Законодавча техніка та її використання в цивільно-правових нормах. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 21–32. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v6_2021/3.pdf (дата звернення: 18.03.2026)
66. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.03.2026)
67. Дзера І. Деякі питання визнання права власності за статтею 392 Цивільного кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 19–24. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/5.pdf> (дата звернення: 28.04.2026)
68. Дзера І. О. Принципи права для фраздаторних правочинів: панацея чи проблема / Дзера Ірина Олександрівна // Міжнародна науково-практична конференція "Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів", Київ, 21–22 червня 2024 р. : тези доповідей і повідомлень / редкол.: Венгер В. М., Ключковський Ю. Б., Козюбра М. І. [та ін.] ; Національний університет "Києво-Могилянська академія" [та ін.]. - [Київ : б. в., 2024]. - С. 161-165. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/92cee09a-7c02-417e-9f71-b3a66b870f90> (дата звернення: 18.03.2026)
69. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20.02.2003 №549-VI: станом на 5 жовтня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text> (дата звернення: 18.03.2026)
70. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання : Постанова Каб. Міністрів України від 28.01.2004 № 86 : станом на 14

листоп. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-п#Text>
(дата звернення: 18.03.2026)

71. Taylor G. The Practice of Hermeneutics: the Legal Text and Beyond. *Studia Paedagogica Ignatiana*. 2016. Vol. 18. p. 81–96. URL: <https://apcz.umk.pl/SPI/article/view/SPI.2015.004/8249> (accessed: 09.03.2026)
72. Poscher, R. (2018). Hermeneutics and Law. In M. Forster, & K. Gjesdal (Eds.), *The Cambridge Companion to Hermeneutics* (Cambridge Companions to Philosophy) (pp. 326-353). Cambridge University Press. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2394503 (accessed: 09.03.2026)
73. Hage J. The Limited Function of Hermeneutics in Law. *Springer International Publishing*. 2019. P. 1–11. URL: https://www.academia.edu/37322328/THE_LIMITED_ROLE_OF_HERMENEUTICS_IN_LAW (accessed: 09.03.2026)
74. Morel B. L'herméneutique judiciaire face aux sanctions pénales : entre justice et interprétation - Hammonds. Hammonds. URL: <https://www.hammonds.fr/lhermeneutique-judiciaire-face-aux-sanctions-penales-entre-justice-et-interpretation/> (accessed: 09.03.2026)